

Sâmânoğulları Vezirleri*

Yasemin Turan | ORCID: 0000-0001-9075-6327 | yasemineelik93@hotmail.com

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00dbd8b73>

Öz

Köken itibariyle İran menşeli olan, Bermekiler vasıtasıyla Abbâsîler tarafından kabul edilen vezirlik kurumu, gerçek anlamda ilk kez İslâm devlet teşkilâtı içerisinde Abbâsîler döneminde ortaya çıkmış ve kurumsallaşmıştı. Türk-İslâm devletlerinin idari sistemlerinde olduğu gibi, Sâmânoğulları Devleti'nin teşkilat yapısında da vezirler, hükümetin başında başvekil konumunda yer almışlardı. Yetki bakımından devlet teşkilatında hükümdardan sonra gelmişlerdi. Bu anlamda Sâmânoğullarında genellikle tanınmış âlimler ve edipler arasından seçilen, Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâme adlı eserinde de belirttiği vezirzâde ölçütünü yansıtan Sâmânoğulları vezirleri, siyasi ve idari başta olmak üzere, askeri, iktisadi ve hukuki alanlarda çeşitli görev ve yetkilere sahip olan yöneticilerin başında yer almaktaydılar. Bu dönemde vezirler, idari bürokrasinin başkanı sayılmaktaydılar. Kendi mahiyetlerinde bulunan divandan başka, diğer divan işleriyle de ilgilenmekteydiler. Bürokratik işler genel olarak vezirlere bağlı şekilde yürütülmekteydi. Vezirlerin altında ise birçok memuriyet ve daire yer almaktaydı. Oldukça önemli bir makamda bulunan vezirler, arka planda aslında devleti yöneten güçlü unsurlar olup, devletin tüm işlerinde etkin konumdaydılar. Dolayısıyla devlet teşkilatı içerisinde bu kadar önemli bir yere sahip olan Sâmânoğulları vezirlerinin incelenmesi ve böylece yabancı ülkelere kıyasla Türkiye'de yeterli seviye bulunmayan Sâmânoğullarına dair araştırmalara katkı sağlanması gerekmektedir. Bu çalışmada, ana kaynaklar ve araştırma eserler ışığında ilk olarak giriş mahiyetinde vezirin kısa tarihi, daha sonra Sâmânoğulları vezirlerinin özellikleri, görev ve yetkileri hakkında bilgiler verilmiştir. Bundan sonraki bölümde ise, makalenin asıl konusu olan Sâmânoğulları vezirleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Vezir, Sâ mânânoğulları, Bel'amî, Ceyhânî, Utbî

Atıf Bilgisi

Turan, Yasemin. "Sâ mânânoğulları Vezirleri". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* /18 (Haziran 2023), 25-52.

<https://doi.org/10.23897/usad.1319085>

Geliş Tarihi	04.10.2022
Kabul Tarihi	29.03.2023
Yayın Tarihi	23.06.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme *Bu makale, tarafımdan hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Viziers of the Samanids*

Yasemin Turan | ORCID: 0000-0001-9075-6327 | yasemineelik93@hotmail.com

Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences Department Department of History (Medieval),
İzmir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00dbd8b73>

Abstract

The institution of viziership, originally of Iranian origin and accepted by the Abbasids through the Bermakis, emerged and institutionalized for the first time in the Islamic state organization during the Abbasid period. As in the administrative systems of the Turkish-Islamic states, the viziers were in the position of prime minister at the head of the government in the organizational structure of the Samanids State. In terms of authority, they came after the ruler in the state organization. In this sense, the Viziers of the Samanids, who were generally selected from among the well-known scholars and writers of the Samanids, and who reflected the criteria of vizierate that Nizamülmülk stated in his work called *Siyâsetnâme*, were at the head of the rulers who had various duties and powers in the military, economic and legal fields, especially in the political and administrative fields. In this period, the viziers were considered the head of the administrative bureaucracy. Apart from the divan in their own nature, they were also interested in other divan affairs. Bureaucratic affairs were generally carried out by the viziers. Under the viziers, there were many civil servants and offices. The viziers, who held a very important office, were actually powerful elements that ruled the state in the background and were active in all the affairs of the state. Therefore, it is necessary to examine the Viziers of the Samanids, who have such an important place in the state organization, and thus to contribute to the researches on the Samanids, which do not have a sufficient level in Turkey compared to foreign countries. In this study, in the light of the main sources and research works, firstly, the brief history of the vizier as an introduction, and then the characteristics, duties and powers of the *Sâmanoğulları* viziers are given. In the next section, the main subject of the article, the Viziers of the Samanids, is discussed.

Keywords

Vizier, Samanids, Bel'amî, Ceyhânî, Utbî

Citation

Turan, Yasemin. "Viziers of the Samanids". *Journal of Seljuk Studies* / 18 (June-2023), 25-52.
<https://doi.org/10.23897/usad.1319085>

Date of Submission	04.10.2022
Date of Acceptance	29.03.2023
Date of Publication	23.06.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External * This article is based on my doctoral dissertation.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Vezir kelimesinin menşei hakkında Farsça ve Arapça'dan geldiği yönünde iki farklı görüş bulunmaktadır. Kelimenin aslının Farsça'dan geldiğini iddia edenler, Hilâfetin Emevîlerden Abbâsîlere geçmesiyle birlikte devlet teşkilatında İran etkisinin ön plana çıktığını göz önünde bulundurarak, bu müessesesinin Sâsânî¹ devlet teşkilatından alındığını, divan kelimesi gibi İran menşeli olduğunu, sonradan vezir kelimesinin Arapçalaştırıldığını ileri sürmektedirler. Dolayısıyla bu görüşü öne sürenler, kurumun da Sâsânî kökenli olduğunu savunmaktadırlar (Ayaz, 2013, s. 79; Aykaç, 1997, s. 19; Frye, Ankara trhsz, s. 80; Frye, 1996, pp. 44-45; Köprülü, 1986, s. 45). Kelimenin aslının Arapçadan geldiğini iddia edenler ise, vezirliğin İslâm devlet teşkilatı içerisinde bir müessese olarak ortaya çıktığı Abbâsîler zamanından önce de vezir kelimesinin Araplar tarafından bulunduğunu belirtmektedirler (Ayaz, 2013, s. 79; Kazıcı, 2020, ss. 149-150; R. Turan, 1995, s. 19; Zeydân, 2012, s. 201-202). İbn Haldûn ise vezir kelimesini şu şekilde açıklamaktadır: "...bu isim, mutlak (sınırsız) bir şekilde yardım etmek anlamına geliyor. Vezirlik, ya "yardım etmek" anlamına gelen "muazere" kelimesinden, ya da "yük" anlamındaki "vizr" kelimesinden geliyor. İkinci anlamda vezir, sanki vezirlik ettiği kişinin yüklerini taşıyan kişi anlamına gelir. Bu ise mutlak olarak yardım etmekten kaynaklanıyor (İbn-i Haldûn, 2004, ss. 325-326)."

İslâm dünyasında, Abbasîlerden evvel vezir unvanı ile isimlendirilmemelerine rağmen onların vazifelerini üstlenen ve kendilerine "kâtib" veya "müşir" (danışman) denilen görevliler bulunmaktaydı (Kazıcı, 2020, s. 156; Zeydân, 2012, s. 202). Dolayısıyla Abbâsîler zamanına kadar Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler döneminde vezirin benzer görevlerini yerine getirenler ve devlet başkanına yardımcı konumunda bulunanlar olsa da resmi şekilde vezir unvanına sahip olan yöneticilerden söz etmek mümkün değildi. İbn Haldûn'un "...Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Osman ve Hz. Ali de Hz. Ömer'in veziri konumundaydılar. Ancak vergilerin toplanması, katiplik ve hesap işlerine özgü makamlar yoktu (İbn-i Haldûn, 2004, s. 326)." ifadesi de bu hususa işaret etmektedir. Bu anlamda yukarıdaki iki görüşe baktığımızda, vezirlik kurumunun köken itibarıyla İran (Sâsânî) menşeli olduğu ve Bermekiler vasıtasıyla bu müessesenin Abbâsîlere uyarlandığı söylenebilir. Nitekim Sâsânîler, Hüsrev Enûşirvân döneminde idari ve askeri teşkilat hususunda oldukça ileri bir seviyede bulunmaktaydılar. Bu yüzden İslam'ın ilk devirlerinde, Emevîler ve Abbâsîler döneminde Sâsânîlerin bu güçlü teşkilat yapısının etkisi baki kalmıştı. (Zerrinkûb, 2019, s. 133). Sâsânîler kurdukları siyasî ve idari teşkilat yapısı sayesinde kendi zamanlarında İran'ın nüfuzunu ve gücünü ihya etmenin yanı sıra kendilerinden sonra kurulmuş olan devletlere de model olmuşlardı (Zerrinkûb, 2019, s. 16).

¹ Sâsânîler ve devlet teşkilatları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdülhüseyin-Rûzbeh Zerrinkûb, *Sâsânîlerin Siyasî Tarihi* (Farsçadan Çev. Ali Hüseyin Toğay), İstanbul 2019; Ahmet Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi - Sâsânî Dönemi - (M.S. 226-652)*, İstanbul 2015, ss. 161-228; N. N. Chegini & A. V. Nikitin, *Sasanian Iran-Economy, Society, Arts And Crafts*, *History of Civilizations of Central Asia*, (edi. B. A. Litvinsky, Co-editors: Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi), Cilt: III, Fransa 1996, ss. 39-80.

Fakat vezirlik kurumu gerçek anlamda ilk defa İslâm devlet teşkilâtı içerisinde Abbâsîler devrinde ortaya çıkmış, güçlenmiş ve kurumsallaşmıştı (Ayaz, 2013, s. 80; Aykaç, 1997, s. 19; Bozkurt, 2018, s. 494; Merçil, 2015, s. 23; R. Turan, 2016, s. 454).

Vezir tabiri ilk kez Abbâsîler zamanında kullanılmıştı (Uzunçarşılı, 2014, s. 7; Ülkü, 1976, s. 568). Nitekim Halife'nin vekili ve yönetimin başı olarak ilk kez doğrudan vezir unvanına sahip bir kişinin başa getirilişi, Abbâsîlerin ilk kuruluş yıllarına (132/750) tekabül etmekteydi (Aycan & Sarıçam, 2008, s. 101; Kazıcı, s. 149; s. 19; Merçil, Dîvân Teşkilâtı, s. 24). İslâm tarihinde vezir unvana sahip ilk şahıs ise Abbâsî Halifesi Ebû'l-Abbas es-Seffâh'a vezirlik yapan ve "Vezîru Âl-i Muhammed" diye bilinen Hemedanlı Ebû Seleme el-Hallâl (öl. 750) idi (Ayaz, 2013, s. 80; Aykaç, 1997, s. 19; Bozkurt, 2018, s. 494; Kazıcı, s. 149; Merçil, Dîvân Teşkilâtı, s. 24; Uzunçarşılı, 2014, s. 7; Ülkü, 1976, s. 568; Zeydân, s. 202; R. Turan, 2016, s. 454; R. Turan, 1995, s. 23). Abbâsîlerle birlikte İslam teşkilatında kendisini çok daha etkili bir şekilde hissettirmeye başlayan vezirlik kurumu, İran etkisinin en açık örneklerinden birisi olmuştu (Merçil, Dîvân Teşkilâtı, s. 24; Usta, 2013, s. 327). Bundan sonraki süreçte bütün Müslüman devletlerde vezir kelimesi açık bir şekilde kullanılmaya başlanmıştı. Hatta bu unvan, Endülü's'te "el-Hâcib", Gaznelilerde "Hâce-i Büzürg" gibi değişik kelimelerle de ifade edilir olmuştu (Kazıcı, s. 149).

Devletin genel işlerini Halife'nin ve hükümdarın vekili olarak yöneten en büyük sivil amir ve tüm işlerin başı olan vezir, Türk-İslâm devletlerinin idari sistemlerinde olduğu gibi Sâmanoğulları Devleti'nin teşkilat yapısında da hükümetin başında, başvekil konumunda bulunmaktaydı. (Aycan & Sarıçam, 2008, ss. 100-101; Frye, Ankara trhsz, s. 80; Frye, 1996, p. 44-45; Köprülü, 1932, s. 9; Nizâmülmülk, 1310, ss. 125-126). Bu dönemde vezirlik, aşağı yukarı Abbâsîlerde ve Büveyhîlerde olduğu gibiydi (Kazıcı, s. 159; R. Turan, Hükümet Mekanizması, s. 24). Abbâsîlerdeki gibi Sâmanoğulları döneminde de vezir, yetki bakımından devlet teşkilatında hükümdardan sonra gelen en önemli görevliydi (Barthold, 1990, s. 247; İbn-i Haldûn, s. 325; Kamoliddin & İlhamov, 2018, p. 126; Öngül, 2018, s. 152; Şahin, 2020, s. 111; Usta, 2013, s. 327; Uzunçarşılı, 2014, s. 46; Yıldız, 1992, s. 57). Bu anlamda oldukça önemli bir makamda bulunan vezir, divanın dolasıyla yürütmenin ve idari bürokrasinin başkanıydı (Frye, 1975, p. 143; Usta, 2013, s. 331; Yıldız, 1992, s. 57). Bürokratik işler genel olarak vezire bağlı şekilde yürütülmekteydi. Vezirin altında ise birçok memuriyet ve daire yer almaktaydı (Frye, Ankara trhsz, s. 81; Frye, 1996, p. 46; Kılınç, 2002, s. 53).

SÂMÂNOĞULLARI VEZİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Sâmanoğulları vezirlerinin en önemli özelliklerinden birisi, devletin tüm işlerinde oldukça etkin konumda olmalarıydı. Görünürde Sâmanoğulları emirleri, bir hükümdar gibi hareket etmekte olup güçlü bir şahsiyete sahiplerdi. Onların karşısında ise vezirler ilk bakışta silik bir görünüm arz etmekteydiler. Fakat arka planda aslında devleti yöneten güçlü unsurlar olup, bürokratik sistemi daha ziyade onlar oluşturmaktaydılar (Frye, Ankara trhsz, s. 81; Frye, 1996, p. 45). Nitekim güçlü bir vezirin, bürokratik yapı içerisindeki diğer görevlileri vazifelerinden alabildiği gibi ordunun idaresini de ele geçirebilmesi bu hususun kanıtıydı (Frye, 1975, p. 143; Öngül, 2018, s. 152; Yıldız, 1992, s. 57). Bu bakımdan İbn-i

Haldûn'un "...hükümdarın sorumluluğunda olan bütün bu işlerde onun genel yardımcılığını yürüten vezirliktir. Çünkü vezir, devlet yönetimiyle ilgili her işte sürekli olarak ve doğrudan hükümdarla ilişki içindedir (İbn-i Haldûn, s. 326)." şeklindeki vezirlere dair verdiği bilgileri Sâmanoğulları vezirlerinde açıkça görebilmek mümkündür.

Sâmanoğulları Devleti'nde vezirler, genellikle tanınmış âlimler ve edipler arasından seçilmekteydiler (Bayat, "Evzâ-i İdarî Sâmâniyan", s. 143; Köprülü, 1932, s. 9). Bu bakımdan özellikleri, görev ve yetkileri açısından bakıldığında Sâmanoğulları vezirleri daha çok ilmî yönleriyle ön plana çıkmış kişilerdi. Vezirlerin mühim bir bölümü daha önce Dîvânü'l-İnşâ'da çalışan ve bu divana başkanlık ettikten sonra vezirlik makamına tayin edilen şahsiyetlerdi. Dolayısıyla bu vezirler tenfiz yetkisiyle donatılmış olup kalem ehлиндendi (Şahin, 2020, s. 111; Usta, 2013, s. 328). Ceyhânî, Ebu'l-Fazl el-Bel'amî ve Ebü'l-Fazl Muhammed el-Sülemî (el-Hâkim eş-Şehîd) gibi vezirler bunlar arasındaydı. Bu vezirler tarih, fıkıh, inşâ gibi alanlarda mühim eserler vermişlerdi (Ayaz, 2013, s. 81). Bunlar içerisinde özellikle Ebu'l-Fazl el-Bel'amî, Sâmanoğullarında bürokratik sistemin kurucusu olarak kabul edilmektedir (Şahin, 2020, s. 111).

Sâmanoğulları vezirlerinin bir başka özelliği, genellikle aynı aileden olan kişilerin vezirlik görevine getirilmesiydi. Bel'amîler, Ceyhânîler ve Utbîler bu dönemdeki meşhur vezir aileleriydi (Barthold, 1990, s. 247; Bayat, "Evzâ-i İdarî Sâmâniyan", s. 143; Kamoliddin & İlhamov, 2018, pp. 126-127; Kılınç, 2002, s. 54; Usta, 2009, s. 66; Usta, 2013, s. 331). Bu ise Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâme adlı eserinde belirttiği vezirzâde ölçütünü yansıtmaktaydı. Nitekim Nizâmülmülk, bir vezirde bulunması gereken nitelikleri anlatırken, vezirin vezirzâde yani veziroğlu olmasının daha iyi ve güzel olacağını vurgulamaktadır (Nizâmü'l-Mülk, 1310, s. 128; Nizâmülmülk, 2016, s. 151). Sâmanoğulları Devleti'nde ise veziroğullarına fazlaca rastlanmaktaydı. Fakat bu vezir aileleri Abbâsîlerdeki Bermekî vezir ailesi gibi birbiri ardına göreve getirilmemişlerdi. Bir vezirin azledilmesinden sonra vezirlik makamı çoğunlukla hasmının eline geçmiş, aradan geçen birkaç sene sonra oğlu bu makama tayin edilebilmişti (Barthold, 1990, s. 247; Kılınç, 2002, s. 54; Usta, 2013, s. 331).

SÂMÂNOĞULLARI VEZİRLERİNİN GÖREV VE YETKİLERİ

Sâmanoğulları döneminde vezirler, en büyük yetkiye sahip yöneticilerin başında gelmekteydiler. Vezirler, hükümdar tarafından düzeni sağlamak ve halkı huzur içinde yaşatmak gibi hususlarda görevleri yerine getirmek konusunda yetkili kılınan kişilerdi. İdari konularda hükümdar adına her türlü tasarruf yetkisine sahiplerdi (Genç, 2002, s. 172). Umumi meselelerde hükümdara vekâlet ederlerdi (Uzunçarşılı, 2014, s. 420). Kendi mahiyetlerinde bulunan divandan başka, diğer divan işleriyle de ilgilenirler ve kontrollerini sağlardı (Köprülü, 1932, s. 9; Uzunçarşılı, 2014, s. 420). Nitekim zaman zaman Dîvânü'l-İnşâ'ya başkanlık ettikleri bilinmektedir (Usta, 2013, s. 328). Bu bakımdan Sâmanoğulları döneminde vezirler, siyasi ve idari başta olmak üzere, askeri, iktisadi ve hukuki alanlarda geniş görev ve yetkilere sahiplerdi. Bu görev ve yetkileri; devletin bütün işleriyle ilgilenmek (Ayaz, 2013, s. 81; Aykaç, 1997, s. 21), hükümdar namına berat vermek ve atamalar yapmak (Duman, 2020, s. 58; Merçil, 2009, s. 210; Merçil, 2011, 144; Usta, 2013, s. 327), hükümdara danışmanlık yapmak (Barthold, 1990, s. 282; Beyhakî, 2019, s. 93; Duman,

2020, s. 58; El-Utbî 1858, ss. 183-184; el-Utbî, 1374, s. 109), divan işleriyle ilgilenmek (Köprülü, 1932, s. 9), savaşlarda orduya kumanda etmek (Duman, 2020, s. 58; Usta, 2013, s. 327), ordu kumandanlarını tayin ve azil etmek, ordu kumandanlarını değiştirmek (Ayaz, 2013, s. 81), gerektiği zaman orduyu yeniden düzenlemek (Merçil, “Sâmânîler”, 2019, s. 56), askerlerin maaş ödemelerini yapmak (Merçil, 1995, s. 79; Usta, 2013, s. 331), malî işleri düzenlemek (Duman, 2020, s. 58), yeri geldiği zaman elçilik görevinde bulunmak (İbn İsfendiyar, 1386 (2007), s. 288; İbn İsfendiyar, 1905, s. 199), devletlerarası münasebetlerde etkili olmak (Usta, 2013, s. 330) şeklinde sıralamak mümkündür.

Sâmanoğulları vezirlerinin oldukça geniş görev ve yetkilere sahip olmasının sebebi, vezir Ebû Abdullah el-Ceyhânî'nin yaptığı düzenlemeydi. II. Nasr b. Ahmed'in veziri olan Ceyhânî, Dîvân-ı Vezâret'i diğer tüm divanların üzerinde bir konuma getirerek vezirlere büyük görev ve yetkiler tanınmasını sağlamıştı. Bu sayede I. Nuh b. Nasr'ın veziri Ebu'l-Fazl Muhammed el-Sülemî (el-Hâkim eş-Şehîd) devletin bütün işleriyle ilgilenebilmekteydi (Ayaz, 2013, s. 81; Aykaç, 1997, s. 21). Fakat bu durum devlet teşkilatında görev yapan her vezir için geçerli değildi. Çünkü vezirlerin görev ve yetkileri, vezâret el-tevfiz ve vezâret el-tenfiz gruplarına bağlıydı. Tefviz grubunda olan vezirlerinin tam ve geniş yetkileri bulunmaktaydı. Bunlar devletin hemen hemen tüm işlerini kendi görüşlerine göre yürütebilmekteydiler (Kazıcı, s. 157; el-Mâverdî, 1976, s. 26; Merçil, Dîvân Teşkilâtı, s. 24; Zeydân, s. 204). Bu vezirler hem idari hem de askeri vasıflarıyla sivrilmiş şahıslardı. Harp işlerini yürütebilir, savaşlarda orduya kumanda edebilir, hükümdar namına berat verebilir, atamalar gerçekleştirebilir, Mezâlîm Mahkemelerine başkanlık edebilir ve yargılamalarda bulunabilirdi (el-Mâverdî, 1976, s. 29, 32). Ayrıca bu vezirlerin para ve hutbelerde isimleri de geçirdi (el-Mâverdî, 1976, s. 29; Usta, 2013, s. 327). Tefviz grubundaki vezirler Mâverdî'nin belirttiğine göre sadece üç görevi yapamazlardı. Bunun haricinde her türlü yetkiye sahiplerdi. Bunlar; 1-Veliahtlık için birini atayamazlardı. 2-Tayin edilen memurları görevlerinden uzaklaştıramazlardı. 3-Dini liderlerin istifalarına karışamazlardı (Bozkurt, 2018, s. 494; Kazıcı, s. 157; Köprülü, Tesir, s. 44; el-Mâverdî, 1976, s. 29; Merçil, Dîvân Teşkilâtı, s. 24; R. Turan, Hükümet Mekanizması, s. 23; Uzunçarşılı, 2014, s. 7-8; Zeydân, s. 204-205). Tenfiz grubunda olan vezirlerinin yetkileri ise tefviz vezirlerine kıyasla daha kısıtlıydı. İlimiye sınıfına mensup olan ve genellikle yetenekli kâtipler, basiretli ve parlak zekâli kişiler arasından seçilen bu vezirlerin yetkileri sadece yürütme ile sınırlı olup, kendileri için belirlenen görevlerde söz hakkında sahiplerdi (Ayaz, 2013, s. 80; Aykaç, 1997, s. 21; Köprülü, Tesir, s. 44; el-Mâverdî, 1976, s. 30; Usta, 2013, s. 328; Uzunçarşılı, 2014, s. 8; Zeydân, s. 207). Fakat hükümdarın çok küçük yaşta tahta geçtiği veya devlet yönetiminde yetersiz kaldığı vakitlerde, aslında vezâret el-tenfiz grubuna giren vezirlerin, vezâret el-tenfiz grubunda olanlar gibi yetkiler kullandıkları ve idarede ağırlıklarını koydukları görülebilmekteydi (Şahin, 2020, s. 111; Usta, 2013, s. 328).

Sâmanoğulları vezirlerinin görev ve yetkilerinin son derece geniş olması, onların çoğu zaman sonunu da hazırlamıştı. Ayrıca vezirlerin elde ettikleri geniş görev ve yetkiler, devlet bünyesinde bazı olumsuz durumlara yol açarak devleti yıkılışa sürükleyen olayların başlangıcını oluşturmuştu. Çünkü vezirlerin kişisel çıkarları veya kinleri, devlet

çıkarlarının önüne geçmesine sebep olmuş, devletin sütunları konumunda olan komutanlar vezirler yüzünden birbirlerine karşı cephe almış ve nüfuz mücadeleleri başlamıştı. Kumandanlar arasındaki nüfuz mücadelesine vezirlerin de katılması Sâmânoğulları Devleti'nin iç bünyesindeki dağılma fazlasıyla tetiklemişti (Duman, 2020, s. 58; Şahin, 2020, s. 111; Usta, 2009, s. 66; Usta, 2013, s. 329).

SÂMÂNOĞULLARI VEZİRLERİ

Ebu'l-Fazl el-Bel'amî

Bel'amî, Sâmânoğulları döneminde iki nazırın (baba ve oğul) aile ismiydi (Barthold, 1979, s. 465). Bermekilerden sonra en büyük ailelerden biri olduğu söylenen bu aile, İranlı ailelerin en ünlü ve en meşhurlarındandı (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî", s. 97). İran tarihinde Bermekiler ailesinden sonra hiçbir aile, Bel'amî ailesinin ünlülüğüne erişememişti. Sâmânoğulları döneminde Bel'amî ailesi, önemli hizmetler yerine getirmişlerdi (Bayat, "Evzâ-i İdarî Sâmâniyan", s. 143). Bu ailenin en büyük özelliklerinden birisi, Fars dili ve kültürünün yayılmasındaki katkısı olmuştu (Bayat, "Evzâ-i İdarî Sâmâniyan", s. 144; Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî", s. 97). Bel'amî-yi Büzürg olarak da anılan Ebu'l-Fazl el-Bel'amî, bu katkıyı sağlamış olan Bel'amî ailesine mensup Sâmânoğulları Devleti'nin ilk veziriydi (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî", s. 105; Demiroğlu, 1992, s. 390). Hakkında Temîm kabilesine mensup bir Arap veya bu kabilenin İran asıllı bir mevlâsı olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Bel'amî nisbesine dair de farklı rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerden birisine göre, Ebu'l-Fazl'ın dedeleri, Mesleme b. Abdümelik'in Anadolu gazâlarına katılmışlar ve fethedilen Bel'am'a yerleştikleri için Bel'amî nisbesiyle ünlenmişlerdi. Başka bir rivayete göre ise aile, Kuteybe b. Müslim'in Türkistan seferine katıldığı ve o günden sonra Merv'in Bel'amân köyünde yaşadığı için bu nisbeyi almıştı (Barthold, 1979, s. 465; Demiroğlu, 1992, s. 390). Bel'amî ailesi Sâmânoğulları dönemine geldiğinde ise, Buhara'ya yerleşmişlerdi (Demiroğlu, 1992, s. 390).

Bel'amîler ailesinden iki büyük adam Sâmânoğullarının vezirlik makamına getirilmişlerdi. Bunlardan birincisi Ebu'l-Fazl el-Bel'amî, ikincisi ise Ebû Ali el-Bel'amî idi (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî", s. 98). Ebu'l-Fazl el-Bel'amî, Merv'in Lasgard (Lasgerd) halkındandı (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî", s. 105). İsmail b. Ahmed ve II. Nasr b. Ahmed'in vezirliğini yapmıştı (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî", ss. 99-102; Frye, Buhârâ, s. 81, 89; Frye, 1996, p. 45, 57; Ruhani, "Vezâret ve Vuzerâ Sâmâniyan (2)", ss. 54-59). Bu makama İsmail b. Ahmed tarafından tayin edilmişti (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî", s. 101; Dalkılıç, 2002, s. 59; Frye, Buhârâ, ss. 81, 89; Frye, 1996, p. 45, 57; Usta, 2013, s. 328). Sâmânoğullarının en parlak döneminin temsilcileri arasında yer almaktaydı (Barthold, 1979, s. 466). Ömrünün tamamını Horasan ve Mâverâünnehir'de yani Nişabur, Serahs, Merv, Semerkand ve Buhara şehirlerinde geçirmişti (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî", s. 100). II. Nasr b. Ahmed döneminde edebiyat ve kültürün gelişmesinde önemli rol oynamıştı (Öngül, 2018, s. 147). Daima Fars dilini, Arap dilinden üstün tutmuş ve Fars dilini yayabilmek için çabalamıştı (Bayat, "Evzâ-i İdarî Sâmâniyan", s. 144). Kendi zamanının âlim ve bilgin adamlarındandı (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî", s. 103). Siyaset ve edep konusunda kendi döneminin en önemli insanlarından

birisi olmuştu. Saraydaki ulema ve bilim adamları, onun yönlendirmesi üzerine ve onun maddi-manevi yardımından büyük fayda görmüşlerdi (Ruhani, “Vuzerâ Sâ mânîyan (2)”, Sayı: 1, s. 54). Bu ise, onun ilim meraklısı ve âlimliğinin en önemli kanıtlarındandı (Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî”, s. 103). Özellikle Rudeki’ye özel bir ilgi göstermiş, onu tüm Arap ve Fars şairlerine tercih etmişti (Barthold, 1979, s. 466). Dolayısıyla Rudeki tarafından şiirlerde övgüyle bahsedilmişti (Ruhani, “Vuzerâ Sâ mânîyan (2)”, Sayı: 1, s. 54). İyi bir eğitim almış olan Ebu’l-Fazl el-Bel’amî, belagat ve edebiyat konusunda büyük bir bilgi birikimine sahipti. Bu konularla ilgili günümüze ulaşmamış olan el-Telkihü’l-belaga ve Kitâbü’l-makalat adlı iki eser kaleme almıştı (Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî”, s. 103; Demiroğlu, 1992, s. 390; Usta, 2013, s. 553). Ayrıca Sâ mânôğulları hükümdarlarının emirlerini ve kararlarını içeren Tevkî’ât-ı Bel’amî adıyla bilinen bir eser daha yazmıştı. Bu çalışması, o dönemlerde iyi bir kâtip olabilmek için okunması gereken eserler arasında yer almaktaydı (Demiroğlu, 1992, s. 390; Usta, 2013, s. 553).

II. Nasr b. Ahmed, tahta çıktığı ilk zamanlardaki sarsıntılı dönemi veziri Ebu’l-Fazl el-Bel’amî ve komutan Hamuye b. Ali’nin çabaları sayesinde atlattığı başarıydı (Usta, 2020, s. 178). Ayrıca Ebu’l-Fazl el-Bel’amî ve Ebu Bekir Muhammed b. Muzaffer b. Muhtac Çağani yardımı sayesinde Buhara’daki fitneleri bastırabilmişti (Ruhani, “Vuzerâ Sâ mânîyan (2)”, Sayı: 1, s. 54). Ebu’l-Fazl el-Bel’amî, devletlerarası ilişkilerde oldukça etkin roller üstlenmişti. Buna dair bir örneği, II. Nasr b. Ahmed döneminde Ziyariler üzerine yapılan sefer sırasında görebiliriz. Ebu’l-Fazl el-Bel’amî, Ziyariler üzerine 321/933 senesinde yapılan bu sefer esnasında, Merdaviç’in veziri Mutrif b. Muhammed’e mektuplar yazarak onu, Sâ mânôğulları tarafına çekmeye çalışmıştı. Bunu duyan Merdaviç kendi vezirini öldürmüştü. Bunun üzerine el-Bel’amî, Merdaviç’e mektup yazarak Sâ mânôğullarının büyüklüğünden ve bu devlete karşı çıkmanın getireceği felaketlerden bahsederek onu uyarıyordu. Neticede Merdaviç ikna olmuş ve el-Bel’amî sayesinde iki taraf arasında anlaşma sağlanmıştı (Usta, 2013, s. 330). el-Bel’amî’nin gayretleri sayesinde Sâ mânôğullarının Gürcan’daki hâkimiyeti kesinleşmiş ve Merdaviç’e Sâ mânôğullarının üstünlüğü gösterilmişti (Usta, 2013, s. 130-131).

Ebu’l-Fazl el-Bel’amî II. Nasr b. Ahmed zamanındaki bazı askerî harekâtlarda da komutanların yanında bulunmuştu. Buna dair bir örneği 921-22 yılında Hamuye b. Ali kumandasında Alevi komutan Leyla b. Numan’a karşı girilen sefer sırasında görebilmek mümkündür. II. Nasr b. Ahmed, Alevilere karşı sürdürülen bu mücadele sırasında Simcûr ed-Devâtî’yi dört bin kişilik bir kuvvetin başında Cürcan’a gönderdiği sırada ona yardımcı olması için Ebu’l-Fazl el-Bel’amî’yi de görevlendirmişti (Merçil, 1979, s. 84). Bir başka örneği ise, Ebû Zekeriyya Yahya isyanında Buhara’ya dönen Sâ mânôğulları ordusunun Ceyhun Nehri’nden geçişi esnasında görebilmek mümkündür. Nitekim ordunun herhangi bir güçlkle karşılaşmadan geçmesini Ebu’l-Fazl el-Bel’amî sağlamıştı (Merçil, 1979, s. 84; Usta, 2013, s. 329).

Ebu’l-Fazl el-Bel’amî, II. Nasr’a danışmanlık da yapmıştı. Buna dair bilgileri Ebu’l-Fazl Beyhakî’nin ve el-Utbî’nin eserlerinde bulabilmek mümkündür. Beyhakî’nin eserinde, II. Nasr b. Ahmed’in Ebu’l-Fazl el-Bel’amî ve divân-ı risâlet sahibi Ebu-Tayyib-i Mus’abî’ye içini

döktüğü ve onlardan tavsiye istediği şu şekilde anlatılmaktadır: “Genç padişah bunlara tamamıyla derdini dökerek, “Evet, ben biliyorum ki pek büyük hatalar zuhur ediyor, fakat hiddet ve gazabı yenemiyorum. Hiddet ve gazap ateşim dindiği vakit yaptığımdan pişman oluyorum, fakat ne fayda iş işten geçmiş, kafalar uçurulmuş, ocaklar sönmüş, birçok kimseler haksız yere sopa yemiş bulunuyor. Buna karşı ne yapmalı? Bunun çaresi nedir?” diye sordu. Bu iki vezir de, “Padişahımız için buna karşı yapılacak en muvafık tedbir, yanında akıllı nedimler bulunduraktır. Bunlar akıllı adamlar oldukları için elbette yüreklerinde rahmet, şefkat, merhamet vardır. Padişahımız son derecede hiddet ve gazaba geldiği vakit bunların hiç çekinmeden şefaathatmelerine, tatlılıkla hiddet ve öfkelerini yatıştırmasına ve iyilik yaptığı vakitle de daha ziyadesini yapmasına teşvik maksadıyla bunu onun gözüne daha güzel göstermelerine izin vermeli. Eğer böyle yapılırsa bu iş düzelir zannederiz.” cevabını verdiler (Beyhakî, 2019, s. 93).” Nitekim vezirin tavsiyesi II. Nasr’ın çok hoşuna gitmiş ve onu takdir etmişti. Hatta işin daha sağlam olması için bu tedbire uyacağına ant içmiş ve gazap halindeyken bir karar verirse, bu kararın üç gün boyunca imzalanmadan bekletilmesini söylemişti (Beyhakî, 2019, s. 93).

Yetenekli bir devlet adamı olarak bilinen, ilim adamlarını ve birçok şairi himaye eden, Vezir Ebu’l-Fazl el-Bel’amî (Demiroğlu, 1992, s. 390), imar ve bayındırlık faaliyetlerine de fazlasıyla ilgi duymuştu (Barthold, 1979, s. 466; Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî”, s. 103). Merv’de ve Buhara’da binalar inşa ettirmişti (Barthold, 1979, s. 466). 16 yılı aşkın bir süre vezirlik yaptıktan sonra 938 yılında bu görevi Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî’ye bırakmış, 14 Kasım 940 yılına gelindiğinde vefat etmişti (Barthold, 1979, s. 465; Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî”, s. 102; Demiroğlu, 1992, s. 390). II. Nasr b. Ahmed’in neredeyse 30 yıllık yönetimi, Ebu’l-Fazl el-Bel’amî ve Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî’nin hizmetleri sayesinde sürmüştü (Ruhani, “Vuzerâ Sâmâniyan (2)”, Sayı: 1, s. 55).

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî

Sâmânoğullarının sisteminde çok fazla güç ve nüfuza sahip olan Ceyhânîler, Buhara’da meşhur bir aileydi. Bu ailenin büyükleri, Sâmânoğulları zamanındaki sistemde, vezirlik makamından ve diğer mühim işlerden sorumlu olmuşlardı. Bunlardan birisi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî idi (Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî”, s. 112). Bu zat, II. Nasr b. Ahmed döneminde vezirlik makamına getirilmişti (Anonim, 2018, s. 266; Anonim, 1314, s. 302; Dalkılıç, 2002, s. 93; Frye, 1954, p. 95; İbnü’l-Esîr, 1991, C. 8, s. 69-70; Kurtuluş, 1993, s. 467; en-Narşahî, 2013, s. 138; Ruhani, “Vuzerâ Sâmâniyan (2)”, Sayı: 1, s. 55; Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî”, s. 112). Sâmânoğulları zamanının en tanınmış vezirlerinden birisiydi. Onun ecdatlarının Arap oldukları, daha sonraki süreçte İran’a göç ettikleri ve Ceyhânî kelimesinin de Arabi bir kelime olduğu belirtilmektedir (Ruhani, “Vuzerâ Sâmâniyan (2)”, Sayı: 1, s. 55).

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî, vezirlik görevi süresince daima liyakat ve dirayet sahibi güçlü bir vezir olmuştu (Ruhani, “Vuzerâ Sâmâniyan (2)”, Sayı: 1, s. 55). Gerdîzî de eserinde onun azametinden övgüyle bahsetmektedir. Gerdîzî’nin verdiği bilgilere göre el-Ceyhânî, yetenekli bir idareci, işleri her yönüyle ele alan tedbirli bir kişi,

meşhur bir coğrafyacı, âlim ve fazıl bir kişiydi. Bu kişiliğinin yansıması vezirliği sürecinde açıkça görülmekteydi. Onun zamanında âlim, edip ve şairler daima ilgi görmüşlerdi (Gerdîzî, 1363, s. 330; Öngül, 2018, s. 147; Zeki, 2020, s. 52). “Ahmed’in oğlu olan yeni hükümdar Nasr, babası öldürüldüğünde sadece 8 yaşındaydı. Fakat o, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ceyhânî gibi harikulade bir vezire sahip olduğu için şanslıydı (Frye, Buhârâ, s.85; Frye, 1996, p. 51).” ifadelerini kullanan Frye, Abdullah el-Ceyhânî’den övgüyle bahsetmektedir.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî, siyasi olaylarda ve devlet teşkilatında yaptığı yeniliklerle ön plana çıkan bir vezirdi (Usta, 2013, s. 583). Bu yeniliklerden en önemlisi ise, divanlara dair gerçekleştirdiği ıslahat hareketi olmuştu (Ruhani, “Vuzerâ Sâ mânîyan (2)”, S. 1, s. 56). el-Ceyhânî, II. Nasr b. Ahmed döneminde Rum, Türkistan, Hindistan, Çin, Irak, Şam, Mısır, Zen, Zâbul, Kâbil, Sind ve Arap gibi birçok ülkeye mektuplar yazmış, hepsinden divanlarının bir nüshasını istemişti. Gelen nüshaları titizlikle incelemiş, uygun olanları seçerek, Sâ mânôğulları Devleti için en uygun divan sistemini meydana getirmeye gayret etmişti (Gerdîzî, 1363, s. 330; Treadwell, 1991, p.171; Usta, 2013, ss. 343-344; Zeki, 2020, s. 52). Bunu yaparak, yenilikçi bir ilke ortaya koymuştu (Treadwell, 1991, p.171). Sâ mânôğullarının idari sistemini, özgün ve düzenli bir hale getirmişti (Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî”, s. 112).

Abbâsî Halifesi’nin Bulgar hükümdarına gönderdiği elçilik heyetinin Buhara’dan geçişi, Abdullah el-Ceyhânî’nin vezirlik döneminin sonunda gerçekleşmişti (Frye, Buhârâ, s.89; Frye, 1996, p. 56-57; Kurtuluş, 1993, s. 467). “Sonra Buhara şehrine girdik. Samanî hükümdarının kâtibi (veziri) Ceyhânî’nin yanına vardık. Ona Horasan diyarında el-Şeyh el-Amid (vezir) denir. Hemen bize bir ev sağlanmasını emretti. İhtiyaçlarımızı görecektik, istediklerimizi temin edecek bir adam görevlendirdi. Günlerce bekledikten sonra Samani hükümdarı Nasr b. Ahmed’den huzuruna kabul edilmemiz için izin aldı (İbn Fadlan, 2010, s. 4)” şeklinde bilgiler veren İbn Fadlan, seyahatinde Abdullah el-Ceyhânî’nin iyiliğinden bahsetmekte ve bütün Horasan’da el-Şeyh el-Amid olarak bilindiğini belirtmektedir (Frye, Buhârâ, s.89; Frye, 1996, p. 56-57; İbn Fadlan, 2010, s. 4; Kurtuluş, 1993, s. 467).

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî, vezirlik görevi esnasında İslam dünyasının farklı bölgelerinden Buhara’ya gelen seyyahların ve tacirlerin verdikleri bilgileri toplayarak, coğrafya konusundaki el-Mesâlik ve’l-Memâlik adlı yedi ciltlik bir eser kaleme almıştı. Bu eser, günümüze ulaşmamasına rağmen, sonraki coğrafyacılar tarafından sıklıkla kullanılmıştır (Dalkılıç, 2002, s. 93; Frye, Buhârâ, s.89; Frye, 1996, p. 56; Barthold, Türkistan, ss. 13-14; Kurtuluş, 1993, s. 467; Öngül, 2018, s. 147; Usta, 2013, s. 541; Yıldız, “Samaniler”, 1992, s. 55). el-Ceyhânî, coğrafya haricinde astronomi, sanat, edebiyat, fen ve beşerî ilimlerle de yakından ilgilenmiş yüksek kültürlü bir vezirdi. Onun araştırmacı bir kafaya sahip olması ve yaptığı çalışmaları, İslâm dünyasında ona daha sağlığında iken büyük bir şöhret kazandırmıştı (Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî”, s. 112; Frye, Buhârâ, s.89; Frye, 1996, p. 56; Kurtuluş, 1993, s. 467). Onun yüksek kültürü, vezirlik yaptığı döneme de yansımış, II. Nasr b. Ahmed döneminde Buhara’nın bir kültür ve öğrenim merkezi olarak zirveye çıkmasında etkili olmuştu (Frye, Buhârâ, s.88; Frye, 1996, p. 56;

Öngül, 2018, s. 147; Treadwell, 1991, p.171; Yıldız, “Samaniler”, 1992, s. 55). II. Nuh b. Mansur dönemine gelindiğinde vezir Abdullah el-Ceyhânî, yaşlılığı sebebiyle affını istemiş ve vezirlik makamından inmişti (Frye, 1954, p. s. 99-100; en-Narşahî, 2013, ss. 150-151).

Ebu'l-Fazl Muhammed el-Sülemî

I. Nuh b. Nasr döneminde vezirlik görevinde bulunmuştu (Frye, Ankara trhsz, s. 111; Frye, 1996, pp. 85-86; Forouzani, 2021, s. 70; Gerdîzî, 1363, s. 339; Ruhani, “Vuzerâ Sâ mânîyan (2)”, S. 1, s. 57; Usta, 2013, s. 363; Zettersteen, 1964, s. 346; Zeki, 2020, s. 55). Dönemin ileri gelen Hanefî fakihlerindendi (Barthold, 1990, s. 264; Forouzani, 2021, s. 70; Merçil, 1995, s. 79; Merçil, “Sâmânîler”, 2019, s. 50; Treadwell, 1991, p. 238; Usta, 2013, s. 331; Zettersteen, 1964, s. 346). Vezirlik görevinden önce uzun süre Buhara kadılığı görevinde bulunmuştu (Usta, 2013, s. 363). İlk başlarda vezirlik makamını kabul etmemiş, I. Nuh'un ısrarları sonucunda bu makama gelmeye razı olmuştu. Dindarlığı ile meşhur bir şahsiyetti. Onun pazartesi ve perşembe günlerini oruçlu geçirdiği, beş vakit namaz kıldığı, geceleri de ibadet ettiği, seyâhatlerde bile ibâdetlerini aksatmadığı belirtilmektedir (Barthold, Türkistan, ss. 264-265; Zettersteen, 1964, s. 346). Amerikalı tarihçi Frye Muhammed el-Sülemî'ye dair “...muhafazakar, hatta şahsi ibadetlerine devletin işlerinden daha fazla özen gösteren fanatik derecede dindar bir fakihti (Frye, Ankara trhsz, s. 111; Frye, 1996, p. 85-86).” şeklinde bilgiler vermektedir.

I. Nuh b. Nasr tarafından Hanefî bir fakîhin vezirlik makamına atanmasının sebebi ise, Şîî karşıtı olan devlet adamlarının desteğini sağlamak ve Sünnî âlimlerin rızasını kazanarak, onları memnun etmektir (Forouzani, 2021, s. 70; Ruhani, “Vuzerâ Sâ mânîyan (2)”, S. 1, s. 57; Yürekli, 2002, s. 98). Fakat Muhammed el-Sülemî, devlet meselelerine dair çeşitli şahısları huzuruna kabul etmek için çok az zaman ayırmakta, ilk fırsatta ilmi çalışmalarına, okumaya ve yazmaya dönmekteydi (Barthold, 1990, s. 265; Forouzani, 2021, s. 70). Dini çalışmaları, devlet işlerinden daima ön planda tutmakta, devlet işlerine fazla zaman ayırmamaktaydı (Forouzani, 2021, s. 70; Treadwell, 1991, p. 238; Yürekli, 2002, s. 98; Zettersteen, 1964, s. 346). Bu yüzden vezirlik görevinde ilmi kariyeri kadar başarı sağlayamamış, vezirlik görevine karşı kaygısız kalmıştı. Nitekim onun zamanında Buhara'da devlet işleri bozulmuştu (Frye, Ankara trhsz, s. 112; Frye, 1996, p. 86-87; Usta, 2013, s. 331). Dolayısıyla böyle bir vezirin Sâ mânînoğulları Devleti'ni, içine düştüğü zorluklardan kurtaramayacağı kesindi (Forouzani, 2021, s. 70).

Vezir Muhammed el-Sülemî'nin devlet meselelerine fazla önem vermemesi, aslında onun sonunu hazırlamıştı. Çünkü Sâ mânînoğulları döneminde vezirler, askerlerin maaşlarının ödenmesinden de sorumluydular. Tabii dini işleri, devlet işlerinden daha önemli gören vezir Muhammed el-Sülemî, askerlerin maaş ödemelerine de dikkat etmemişti. Sâ mânînoğulları askerleri adaletsizliğinden, haraçlarının kısılmasından ve maaşların ödenmemesinden sorumlu tuttıkları veziri I. Nuh'tan istemişler, eğer veziri kendilerine teslim etmezse I. Nuh'un karşı safhasında yer alacaklarını, amcasının yanına katılacakları söylemişlerdi. Bunun sonucunda I. Nuh, veziri askerlere teslim etmek zorunda kalmıştı (el-Cüzcanî, 1342, s. 209; Minhâj-ud-dın, 1881, p. 39; Usta, 2013, s. 153-154). Neticede maaşlarının ödenmediği gerekçesiyle ayaklanan askerler, vezir Muhammed el-Sülemî'yi

öldürmüşlerdi (Forouzani, 2021, ss. 70-71; el-Cüzcanî, 1342, s. 209-210; Gerdîzî, 1363, s. 341; Minhâj-ud-dın, 1881, p. 39-40; Barthold, 1990, s. 265; Merçil, “Sâmânîler”, 2019, s. 51; Merçil, “Sîmcürîler II”, s. 95; Merçil, 1995, s. 79; Usta, 2013, s. 331; Yürekli, s. 98-99; Zettersteen, 1964, s. 346). Onun öldürülmesi, kumandanların zaman zaman izledikleri yanlış politikalarının devletin çöküş sürecini hızlandırdığını gösteren örneklerden birisi olmuştur (Usta, 2013, s. 180).

Vezir Muhammed el-Sülemî'nin ölümü Tabakât-ı Nâsirî de son derece acıklı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu kaynakta verilen bilgilere göre, Muhammed el-Sülemî askerlerin eline teslim edilmiş, daha sonra askerler tarafından sarayın girişinde bulunan ve aşağıya doğru eğdirilen iki uzun kavak ağacına ayrı ayrı ayakları bağlanmış, ağaç dik konuma gelince de vezir ortadan ikiye ayrılmıştı (el-Cüzcanî, 1342, s. 210; Minhâj-ud-dın, 1881, p. 39-40). Böylece Hanefî fakîhi Ebu'l-Fazl Muhammed el-Sülemî, kendi isteğiyle değil, I. Nuh'un ısrarları sonucunda gelmiş olduğu vezirlik makamından, Sâmanoğulları askerleri tarafından en acıklı şekilde indirilmişti.

Ebû Cafer el-Utbî

I. Abdülmelik b. Nuh döneminde vezirlik görevinde bulunmuştu (Dalkılıç, 2002, s. 59; Merçil, “Sâmânîler”, 2019, s. 53). Edip ve fazilet sahibi bir vezirdi (Dalkılıç, 2002, s. 59). Ebu Mansur Muhammed b. Aziz'in vezirlik makamından azledilmesinden sonra bu makama gelmişti (Ruhani, “Vezâret ve Vuzerâ Sâmaniyan (2)”, S. 2-3, s. 142). Vezirlik görevi sırasında Sâmanoğulları ile Büveyhîler arasındaki çekişmenin sona ermesinde etkili olmuştu (Zeki, 2020, s. 62). Fakat Gerdîzî'nin verdiği bilgilere göre Ebû Cafer el-Utbî, hazinenin mallarından ve kazanılan mallardan kendisine pay almaktaydı. Bu durum öğrenilince, savurganlık suçuyla vezirlik makamından alınmıştı (Gerdîzî, 1363, s. 352; Ruhani, “Vuzerâ Sâmaniyan (2)”, S. 2-3, s. 142). Vezirlik görevinin kısa sürmesinden dolayı, Ebû Cafer el-Utbî hakkında kaynaklarda ve araştırmalarda bu bilgiler dışında başka bilgiye rastlanmamaktadır.

Ebû Mansur Yusuf b. İshak

I. Abdülmelik b. Nuh ve I. Mansur b. Nuh dönemlerinde vezirlik görevinde bulunmuştu. Bu göreve Ebû Cafer el-Utbî'den hemen sonra 959 yılında bizzat hükümdar tarafından tayin edilmişti (Barthold, 1990, s. 268; Gerdîzî, 1363, s. 352; Ruhani, “Vuzerâ Sâmaniyan (2)”, S. 2-3, s. 142). Vezirlik görevinin kısa sürmesinden dolayı, hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

Ebû Ali el-Bel'âmî

Sâmanoğulları Devleti'nin ilk dönem vezirlerinden Ebu'l-Fazl el-Bel'âmî'nin kabiliyetli oğluydu (Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî”, s. 106; Frye, Ankara trhsz, s. 113; Frye, 1996, p. 88; Ruhani, “Vuzerâ Sâmaniyan (2)”, S. 2-3, s. 143; Usta, 2013, s. 535). Tercüme-i Tarih-i Taberî ve Tercüme-i Tefsir-i Taberî iki önemli eseri idi (Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî”, s. 106; Ruhani, “Vuzerâ Sâmaniyan (3)”, ss. 409-410). Fakat daha çok Târîh-i Taberî tercümesiyle meşhur olan bir vezirdi. Hatta İran edebiyatında bu tercüme sayesinde babasından çok daha fazla ün kazanmıştı (Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî”, s. 106). Ebû Ali el-Bel'âmî'ye Emîrek ve Ebu'l-Fazl el-Bel'âmî'nin oğlu olduğu için

Bel'amî-yi Kûçek denilmektedir (Barthold, 1979, s. 465; Ruhani, "Vuzerâ Sâ mânîyan (2)", S. 2-3, s. 144; Yazıcı, 1992, s. 390). I. Abdülmelik b. Nuh, I. Mansur b. Nuh, II. Nuh b. Mansur dönemlerinde, Sâ mânîoğulları Devleti içinde Horasan Valisi Alp Tegin'in nüfuzunun doruk noktasına çıktığı bir zaman diliminde toplamda iki kez vezirlik görevinde bulunmuştu. Hükümdarın üzerinde nüfuz kazanan Alp Tegin'in etkisiyle, Yusuf b. İshak'ın azledilmesi sonrasında vezirlik makamına tayin edilmişti. Bu yüzden vezirlik görevi sırasında, Sâ mânîoğulları hükümdarları yerine tahtın gerisindeki güç olarak varlığını sürdüren Alp Tegin'in istekleri doğrultusunda hareket etmiş, adeta onun elinde sadık bir oyuncak olmuştu (Barthold, 1990, s. 269; Barthold, 1979, s. 465; Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî", s. 110; Frye, Ankara trhsz, s. 113; Frye, 1996, p. 88; Gerdîzî, s. 353-354; Usta, 2013, s. 182, 330, 535; Yazıcı, 1992, s. 390; Zeki, 2020, s. 59).

Vezir Ebû Ali el-Bel'amî, Alp Tegin'in Sâ mânîoğulları sarayında adeta eli kulağı olmuştu. Nitekim Alp Tegin, devlet işlerini yürütmede birlikte hareket etmek konusunda vezir ile anlaşmıştı. Bel'amî vezirliğe Alp Tegin sayesinde geldiğinden bu anlaşmaya her daim uymuş, onun bilgisi olmadan hiçbir iş yapamaz hale gelmişti (Barthold, 1979, s. 465; Gerdîzî, 1363, s. 354; Merçil, 1994, s. 260; Merçil, "Sâ mânîler", 2019, s. 53). I. Abdülmelik b. Nuh'un vefatından sonra merkezdeki tüm gelişmeleri Alp Tegin'e haber etmiş ve tahta kimin geçmesinin uygun olacağını sormuştu. Alp Tegin'in emri doğrultusunda Ebû Ali el-Bel'amî tahta I. Abdülmelik'in oğlu Nasr'ı çıkarttıysa da, Nasr sadece bir gün tahta kalabilmişti. Çünkü I. Mansur b. Nuh, hâcib Fâik el-Hassa'nın da aralarında bulunduğu kumandanlar, din adamları, hukuk liderleri tarafından tahta çıkartılmıştı (Barthold, 1990, s. 269; el-Cüzcanî, 1342, s. 211; Gerdîzî, s. 354-355; Mînhâj-ud-dîn, 1881, p. 42; Merçil, 1994, s. 260-261; Merçil, "Gazneliler Devleti", 2019, s. 94; Merçil, "Sâ mânîler", 2019, s. 54; Ruhani, "Vuzerâ Sâ mânîyan (2)", S. 2-3, s. 144; Usta, 2013, s. 185-186, 330). Bu sırada Alp Tegin Horasan'da bulunmaktaydı. Vezir Ebû Ali el-Bel'amî, yaşanan durum karşısında zayıf kaldığını anlamış ve yeni oluşumun saflarına katılmanın kendi açısından daha iyi olacağı düşüncesiyle I. Mansur'un tarafına geçmişti (Barthold, 1990, s. 269; Barthold, 1979, s. 465; Usta, 2013, s. 186). Ebû Ali el-Bel'amî ikinci kez vezirlik görevine getirildiği zaman diliminde ise, memleketin istila görmüş olan yerlerinin zapt ve rabtı ile vazifelendirilmişti. Fakat vezir bu ağır işin altından kalkamamış, işleri düzene sokamamıştı (el-Utbî, 1374, s. 85; Al-Utbi, 1858, p. 124). Askerlerin istekleri karşısında da zayıf kalmıştı. Bunun sonucunda yerini Abdullah b. Uzeyr'e bırakmak zorunda kalmıştı (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî", s. 110; Usta, 2013, s. 241). 27 Mart 974 tarihinde ise vefat etmişti (Barthold, 1979, s. 465).

Sâ mânîoğulları döneminde önemli bir konumda bulunan vezir Ebû Ali el-Bel'amî, mühim ilmi ve edebi işler ortaya koymuştu (Ruhani, "Vuzerâ Sâ mânîyan (3)", s. 409). Farsça tarih yazıcılığının ilk örneği olarak kabul edilen Taberî'nin Arapça Târih-i Taberî adlı eserinin Farsça tercümesini bilim dünyasına kazandırmıştı (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî", s. 106; Brockelmann, 1964, s. 155; Usta, 2013, s. 535). Bu eseri II. Nuh b. Mansur'a sunmuştu (Bayat, "Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî", s. 106; Ruhani, "Vuzerâ Sâ mânîyan (3)", s. 409; Yazıcı, 1992, s. 390). Vezir Bel'amî, Târîh-i Taberî Tercümesi'nde eseri büyük ölçüde kısaltmakla ve başka kaynaklardan birçok alıntılar yapmakla birlikte, hiçbir kaynaktan

bulunmayan orijinal bilgiler de eklemiştir (Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî”, s. 106; Usta, 2013, ss. 535-536; Yazıcı, 1992, s. 390). Bu yüzden yeni Farsça’nın en eski örneği olan bu tercümeyle Târîh-i Bel’amî denilmiştir. Eserin Bel’amî’nin emriyle oluşturulan bir komisyon tarafından çevrilmiş olması da muhtemeldir. Tercüme-i Târîh-i Taberi veya Târîhü Bel’âmî olarak bilinen bu eser, ilk kez 1291 yılında Leknev’de tek cilt halinde yayımlanmıştı. Daha sonra İran tarihine ait kısımları Muhammed Cevâd Meşkûr tarafından neşredilmişti (Tahran 1337 hş.). Ayrıca Melikü’ş-şuarâ Bahâr’ın tashihleri (Tahran 1341) ve Müctebâ Mînovî’nin önsözleriyle tekrar yayımlanmıştı (Tahran 1345 hş.). Muhammed Rûşen de bazı notlar ve bir fihrist ekleyerek eseri Târîhnâme-i Taberî adıyla üç cilt halinde 1345 yılında Tahran’da neşretmişti. Osmanlılar döneminde ise eser, Türkçeye çevrilmişti. Fakat gerek Farsça gerek ondan yapılan Türkçe tercüme orijinaline kıyasla eksiklikler içermektedir (Usta, 2013, s. 535-536; Yazıcı, 1992, s. 390).

Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Ceyhanî

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî’nin torunuydu. I. Mansur b. Nuh ve II. Nuh b. Mansur dönemlerinde vezirlik görevinde bulunmuştu. Vezirlik makamına I. Mansur b. Nuh döneminin sonlarına doğru gelmişti (Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî”, s. 114; Frye, Buhârâ, s. 114-115; Frye, 1996, p. 89-90; Ruhani, “Vezâret ve Vuzerâ Sâ mânîyan (4)”, s. 491). I. Mansur döneminde bir yıl, II. Nuh döneminde de bir yıl olmak üzere toplamda iki yıl süren kısa bir vezirlik süreci olmuştu (Ruhani, “Vuzerâ Sâ mânîyan (4)”, s. 491). Onun vezirlik makamına gelmesiyle birlikte, Sâmanoğulları vezirlerinin torunları devletin dizginlerini ellerine almaya başlamışlardı. Fakat Ceyhanî ailesinden hiçbiri dedelerinin yerini dolduramamıştı (Frye, Buhârâ, s. 114-115; Frye, 1996, pp. 89-90).

Ebu’l-Hüseyn el-Utbî

II. Nuh b. Mansur döneminde vezirlik görevinde bulunmuştu (Barthold, Türkistan, s. 270-271; Frye, Ankara trhsz, s. 115; Frye, 1996, p. 90; Mîrhând, 1385, s. 2848; Mîrkhând, 1845, p. 159). II. Nuh dönemi, Sâmanoğullarının karışıklıklarla dolu zor bir dönemiydi. Bu dönemde komutanların dâhili anlaşmazlıkları, sipehsâlârların ve komutanların zorbalığı, mevki düşkünlüğü, emirler arasındaki ihtilaflar ve savaşlar gibi olaylar yaşanmaktaydı. İşte Ebu’l-Hüseyn el-Utbî böyle bir buhran döneminde vezir olmuştu (Ruhani, “Vuzerâ Sâ mânîyan (4)”, s. 491). II. Nuh, henüz 13 yaşında devletin başına geçtiği için, onun adına devleti, annesi ve Vezir Ebul-Hüseyn el-Utbî idare etmişlerdi (Barthold, Türkistan, s. 270-271; Frye, Ankara trhsz, s. 115; Frye, 1996, p. 90; Merçil, “Sâ mânîler”, 2019, s. 56; Usta, 2013, s. 328). Ebu’l-Hüseyn el-Utbî, rey sahibi ve dirayetli bir vezirdi. Vezirliği süresince adaleti yaymaya gayret etmişti (el-Utbî, 1374, s. 45; Al-Utbi, 1858, p. 45). Kabiliyetli bir yönetici olduğunu göstermiş, ordu karşısında bürokrasiye nüfuz kazandırmıştı (Frye, Buhârâ, s. 115, 151; Frye, 1996, p. 90, 138). Divanın nüfuzunu yeniden sağlamaya ve kumandanları itaat altına almaya çalışmıştı (Barthold, 1990, s. 271). Kalem ehlerinden yani vezâret el-tenfiz grubuna mensup olan vezirlerden olmasına rağmen (Barthold, Türkistan, ss. 270-271; Usta, 2013, s. 329), vezirliği sırasında ordu kumandanlarını tayin ve azil edebilmişti (Ayaz, 2013, s. 81). Kumandanlar arasındaki nüfuz mücadelelerine dâhil olmuştu (Ruhani, “Vuzerâ Sâ mânîyan (4)”, ss. 491-492; Usta, 2013, s. 329). Bu nüfuz mücadelesinde Horasan Valisi

Ebu'l-Abbas Taş ile Vezir Ebul-Hüseyin el-Utbî aynı gruba mensup iken, Ebü'l-Hasan Simcûrî ve Fâik el-Hassa ise karşı gruptaydı (Frye, Ankara trhsz, s. 153; Frye, 1996, p. 141).

Yaşlılık gerekçesiyle Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Ceyhanî 977 yılında vezirlik görevini bırakmıştı (en-Narşahî, 2013, s. 150; Frye, 1954, p. s. 99-100). Bunun üzerine II. Nuh b. Mansur, Ebu'l-Hüseyin Abdullah b. Ahmed Utbî'yi vezirlik görevinin başına getirmek istemişti (Gerdîzî, 1363, s. 362; Kazvînî, 1339, s. 383; Kazvinî, 2018, s. 308; Qazwînî, 1913, p. 75). Bu hususta Sâmânîoğulları döneminde devlet erkânı II. Nuh'a, geçmiş Sâmânîoğulları yöneticilerinin vezir değişikliği yapmayı düşündüklerinde Horasan sipehsâlâriyle istişare yapmayı alışkanlık haline getirdiklerini ve kendisinin de Horasan sipehsâlâri olan Ebü'l-Hasan Simcûrî'nin görüşünü almasını tavsiye etmişlerdi (Zeki, s. 99). Barthold da eserinde "Sâmânî devrinde olduğu gibi daha sonra Moğollar devrinde de birinci derecedeki idâre memurunun, yâni vezirin tâyininde hükümdarın askerî kumandanlara danışması uygun görülürdü (Barthold, 1990, s. 246)" diyerek bu konuya dikkat çekmektedir.

Söz konusu âdeti göz önünde bulunduran II. Nuh, vezirlik görevine tayin etmeyi düşündüğü Ebu'l-Hüseyin el-Utbî için Ebul-Hasan el-Simcûrî ile meşveret etmişti. Ebü'l-Hasan Simcûrî ise Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'nin vezaretin tüm ustalığı ile donatılmış olmasına rağmen, yaşça küçük olduğunu ve genç birinin vezirliğe yakışmayacağı yönünde iddia ileri sürerek, vezirlik makamına getirilmesine karşı çıkmıştı. Ancak II. Nuh, Ebul-Hasan el-Simcûrî'nin sözlerini dikkate almaksızın Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'yi vezir olarak tayin etmişti. Ebu'l-Hüseyin el-Utbî, vezirlik makamı süresince, diğer Sâmânîoğulları vezirlerinin yakın olmadığı kadar hükümdar tahtına yakın olmuştu. Bu yüzden Utbî ile Ebü'l-Hasan Simcûrî'nin arasında gerginlikler başlamıştı (Gerdîzî, 1363, s. 362; Kazvînî, 1339, s. 383; Kazvinî, 2018, s. 308; Qazwînî, 1913, p. 75; Merçil, "Sâmânîler", 2019, s. 56; Merçil, 1982, 123; Rahpimasrostani, 1392, s. 27. Treadwell, "İbn Zâfir", s. 25; Usta, 2013, s. 208-209).

Vezir Ebu'l-Hüseyin el-Utbî, Horasan Valisi Ebul-Hasan el-Simcûrî'nin kendisi hakkında II. Nuh'a söylediklerini hiç unutmamış, ona karşı kırgınlık ve kin beslemeye başlamıştı. Neticede vezirlik görevinin ilk yıllarında Horasan Valisi Ebu'l-Hasan el-Simcûrî'ye karşı harekete geçmiş, onun hakkında konuşmuş, vilayeti yanlış yönettiği, mülke el koyduğu ve sürekli olarak vergileri talep ettiği şeklinde suçlamalarda bulunarak, onu II. Nuh'a karşı kötölemişti. Neticede vezirlik görevinin kendisine getirdiği avantajları kullanarak, 982 yılında Horasan sipehsâlâri Ebü'l-Hasan Simcûrî'nin görevden alınmasını ve yerine babasının memleketinden olan Hâcib Ebu'l-Abbas Taş'ın tayin edilmesini ve bu görevde yükselmesini sağlamıştı (Barthold, 1990, s. 271; Duman, 2020, s. 39; Gerdîzî, 1363, s. 362; Kazvinî, 2018, s. 308; Kazvînî, 1339, s. 383; Qazwînî, 1913, p. 75; Merçil, 2011, 144; Merçil, 2009, s. 210; Merçil, "Sâmânîler", 2019, s. 56; Merçil, 1982, s. 123; Ruhani, "Vuzerâ Sâmânîyan (4)", s. 492; Treadwell, 1991, s. 242-243; Usta, 2013, s. 208-210; Zeki, s. 99-100).

el-Utbî, Ebu'l-Hasan el-Simcûrî'yi küçük düşürmek amacıyla azil haberini götüren elçiye, mektubu herkesin önünde yüksek sesle okumasını ve sonra ona vermesini emretmişti. Elçi bu haberi vezirin söylediği şekilde okuyunca Ebü'l-Hasan Simcûrî kapkara olmuş ve vezire karşı son derece öfkelenmişti (Gerdîzî, 1363, s. 362; Merçil, 1982, s. 123-124). Şüphesiz bu olay düşmanına karşı bir hakaret olarak algılanmıştı (Treadwell, 1991, p. 243).

Ebu'l-Hasan el-Simcûrî, vezirin üzerine yürümeye ve onunla mücadele etmeye karar veriyse de, bir süre sonra bu kararından, isyanın halk tarafından karşılık bulamayacağını düşüncesiyle vazgeçerek iktâsı olan Kuhistan'a çekilmişti. Böylece vezir Ebu'l-Hüseyin el-Utbî, hem Ebu'l-Hasan el-Simcûrî'nin azil kararını kabullenmesi hem de yerine kendisine sadık olan Ebu'l-Abbas Taş'ın Horasan valisi olarak tayin edilmesiyle amacına erişmiş, devlet içindeki nüfuzunu arttırmıştı (Barthold, 1990, s. 271; Gerdîzî, s. 362-363; Merçil, 2011, s. 144; Merçil, 1982, s. 123-124; Treadwell, 1991, p. 243; Usta, 2013, s. 210; Zeki, 2020, s. 101).

Hırslı bir vezir olan Utbî, iktidarını güvence altına aldıktan sonra, kumandanları itaat altına almak için planlar yapmaya (Barthold, 1990, s. 271), Ebu'l-Hasan el-Simcûrî meselesini çözdükten sonra, devlet meselelerine rahat bir şekilde yönelmeye başlamıştı. Onu diğer Sâmanoğulları vezirlerinden ayıran önemli bir husus bulunmaktaydı. Nitekim Sâmanoğulları tarihinde ilk kez orduya kumanda etme görevi Vezir Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'ye verilmişti. Sâmanoğullarının Büveyhîler karşısında yenilmesi üzerine, Vezir Ebu'l-Hüseyin el-Utbî orduyu yenide düzenlemeye çalışmıştı. Horasan ve Mâverâünnehir'den asker toplatmış, Merv şehrini karargâh yapmıştı. Horasan Valisi Ebu'l-Abbas Taş'ın 982 yılındaki başarısız Cürcan Seferi'nden sonra yapılan yeni sefer hazırlıkları sırasında II. Nuh b. Mansur tarafından Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'ye çok değerli bir hil'at giydirilmiş ve ordu kumandanlığı görevi verilmişti. Bu uygulama Sâmanoğulları Devleti tarihinde ilk ve tek olması bakımından mühim bir yere sahipti. Böylece Utbî, vezirlik görevine serdarlık sıfatını da eklemeyi ve makamını yükseltmeyi başarmıştı. Fakat onun şöhreti bir anda tersine dönmüş ve bu görevi yerine getiremeden bir suikast sonucu öldürülmüştü (Frye, Ankara trhsz, s. 153-154; Frye, 1996, p. 141; Mîrhând, 1385, ss. 2848-2849; Mirkhând, 1845, p. 159-160; Merçil, "Sâmânîler", 2019, s. 56; Merçil, 1982, s. 126; Usta, 2013, s. 210, 215-216, 328-329; el-Utbî, 1374, s. 58-59; Al-Utbi, 1858, s. 71-73).

Vezir Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'nin, Sâmanoğullarının bürokratik yapısı içerisindeki gücü arttıkça, düşmanları da artmaktaydı. Bu düşmanların başında görevinden alınmasına neden olduğu Horasan Valisi Ebu'l-Hasan el-Simcûrî gelmekteydi. Ebu'l-Hasan, vezirin kendisine yaptıklarını hiçbir zaman unutmamış ve intikam almak için zaman kollamıştı. Nitekim kolladığı zaman da gelmişti. Buhara'da bulunan Fâik el-Hassa'dan vezirin ortadan kaldırılması konusunda yardım istemişti. Fâik el-Hassa da para dağıtarak saraydaki I. Mansur b. Nuh'un gulâmlarını (Gulâmân-ı Seditî), çeşitli vaatlerle kandırarak Vezir Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'yi öldürmeleri için ikna etmişti. Neticede Sâmanoğulları tarihinde vezirlik görevi sırasında güç olarak zirve noktasına ulaşmış olan bir vezir, bir gece saraya gitmek için yola çıktığı sırada Fâik el-Hassa tarafından tahrik edilen bazı gulâmlarca 982 yılında öldürülmüştü (Barthold, 1990, s. 271; Frye, Ankara trhsz, s. 153; Frye, 1996, p. 141; İbnü'l-Esîr, 1991, C. 9, s. 21; Mîrhând, 1385, ss. 2848-2849; Mirkhând, 1845, p. 159-160; Merçil, 1982, 126; Rahpimasrostani, 1392, s. 27; Treadwell, 1991, p.245; Treadwell, "İbn Zâfir", s. 25; Usta, 2013, s. 210, 215-216; el-Utbî, 1374, s. 59; Al-Utbi, 1858, s. 71-73; Zeki, s. 104-105).

Vezir Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'nin öldürülmesi, Sâmanoğulları Devleti'nde siyasi karışıkların iyice artmasına (Ruhani, "Vuzerâ Sâmâniyan (4)", s. 493), kumandanlar arasındaki nüfuz mücadelelerinin tekrar başlamasına yol açmıştı. Horasan Valisi

Hüsämüddevele Ebu'l-Abbas Taş, vezirin katillerinden bir kısmını yakalayıp öldürmüş, durumu kontrol altına almış, vezirlik görevinin Ebu'l-Hasan el-Müzenî'ye verilmesini sağlamıştı. Fakat tüm bunlar kalıcı bir çözüm olmamıştı. Zira Vezir Ebu'l-Hüseyn el-Utbî'nin öldürülmesi sadece bir başlangıçtı (Merçil, 1982, s. 127; Usta, 2013, s. 221, 329). Onun ölümüyle birlikte Sâmânîoğulları tarihinden son etkili ve nüfuzlu vezir de çekilmiş oldu. Ondan sonra gelen vezirler artık Sâmânîoğulları topraklarındaki disiplini sağlayacak güce erişememişlerdi (Frye, Ankara trhsz, s. 115; Frye, 1996, p. 90). Buna dair Tarih-i Yemini'de Sâmânîoğullarında vezirliğin onunla bittiği, Horasan'ın bir daha onun gibi vezir görmediği, vezaret makamına onun gibi bir vezir oturmadığı, hiçbir tarihte tüm büyüklükleri zatında toplamış bir vezir görülmediği belirtilmekte ve büyük bir övgüyle bahsedilmektedir (el-Utbî, 1374, s. 59; Al-Utbi, 1858, p. 73). Tarih-i Güzide'de ise, hiçbir vezirin onun kadar padişah tahtına yakın olmadığı belirtilmektedir (Kazvînî, 1339, s. 383; Kazvînî, Târih-i Güzide, çev. Mürsel Öztürk, s. 308; Qazvînî, 1913, p. 75).

Ebu'l-Hasan el-Müzenî

II. Nuh b. Mansur döneminde vezirlik görevinde bulunmuştu. Vezirlik makamına Ebu'l-Hüseyn el-Utbî'nin öldürülmesinden sonra Horasan Valisi Hüsämüddevele Ebu'l-Abbas Taş sayesinde getirilmişti (Duman, 2020, s. 42; Mîrhând, 1385, s. 2849; Mirkhând, 1845, p. 160; Usta, 2013, s. 219, 221; Zeki, 2020, s. 63). Edip ve meşhur bir kişiydi (Duman, 2020, s. 42). Daha önce Dîvân-ı Müstevfî'nin başkanlığını yapmıştı (Usta, 2013, s. 348; Dalkılıç, 2002, s. 60). Vezirlik görevi sırasında Sâmânîoğulları Devleti içerisindeki kutuplaşmaların farkında olan Vezir Ebu'l-Hasan el-Müzenî, Ebu'l-Hasan el-Simcûrî ile Hüsämüddevele Ebu'l-Abbas Taş arasındaki sipehsâlârlık mücadelesi sırasında rol oynamış, olayların akışını bir süre de olsa yavaşlatmayı başarmıştı (Usta, 2013, s. 221-222). Simcûrîler ile Horasan Valisi Hüsämüddevele Ebu'l-Abbas Taş arasında çıkması muhtemel olan mücadeleyi engellemek için tarafları birbirlerinden uzaklaştırmak amacıyla Ebu'l-Hasan el-Simcûrî'ye iktâsı olan Kuhistan'a çekilmesini emreden bir mektup göndermişti (Merçil, 1982, s. 127; el-Utbî, 1374, s. 61; Al-Utbi, 1858, p. 77-78; Usta, 2013, s. 344-345). Bunun dışında Vezir Ebu'l-Hasan el-Müzenî, vezirlik görevi sürecinde Sistan meseleleri ile ilgilenmişti (Usta, 2013, s. 219). Sistan'da patlak veren olayları bastırmak için Ebu'l-Hasan el-Simcûrî'den oğlu Ebû Ali'yi bu bölgeye göndermesini istemişti. Söylenilenleri yaptığı durumda Badgis ve Genc-i Rüstak'ın, onun iktâlarına ilave edileceğini bildirmişti (Merçil, 1982, 127; el-Utbî, 1374, s. 61; Al-Utbi, 1858, pp. 77-78; Usta, 2013, ss. 345, 372-373). İşte tüm bunlar, Sâmânîoğulları vezirlerinin, hükümdarın yaptığı tayin ve azillerin dışında gerekli görüldüğünde tayin ve aziller yapabilme yetkisine sahip olduklarını göstermektedir (Usta, 2013, s. 344). Vezir Ebu'l-Hasan el-Müzenî, iyi bir konuşmacı olmasına ve vezirlik görevine dört elle sarılmasına rağmen başarılı olamamıştı (Merçil, 1982, s. 127). Nitekim Utbî, onun vezirlik işinin ehli olmadığını ve nüfuzunun bulunmadığını belirtmektedir (el-Utbî, 1374, s. 60-61; Al-Utbi, 1858, p. 77).

Ebû Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed el-Farisî

II. Nuh b. Mansur döneminde kısa süreliğine de olsa vezirlik görevinde bulunmuştu (el-Utbî, 1374, s. 62; Al-Utbi, 1858, p. 79-80). Ebu'l-Hasan el-Müzenî'den sonra vezir olarak tayin edilmişti. Hüsämüddevele Ebu'l-Abbas Taş'ın adamlarındandı. Fakat Ebu'l-Abbas Taş

Horasan'a gittiğinde II. Nuh onu azletmiş ve yerine Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr'i vezir olarak atamıştı (Dalkılıç, 2002, s. 60). Vezirlik görevinin kısa sürmesinden dolayı, hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr

Harezm bölgesinden gelmiş ve II. Nuh b. Mansur döneminde el-Farisî'nin azledilmesinden sonra vezirlik görevinde bulunmuştu (Merçil, "Sâmânîler", 2019, s. 57; Usta, 2013, s. 241; Zeki, 2020, s. 106). Ağustos 986-Temmuz 988 ve 992-Ağustos 996 yılları olmak üzere iki kez vezirlik makamına getirilmişti. Vezirlik görevine başlar başlamaz, devletin kudretinin eski vezirlerin reylerinin zayıf olmasından, tedbirlerinin bozuk ve kötü olmasından ileri geldiğini, eski vezirlerin tutmuş oldukları yolların değiştirilmesi gerektiğini belirtmişti. Bunun için faaliyetlerde bulunmuş ve devlet görevlerinin tayinlerinde etkisini hissettirmişti (el-Utbî, 1374, s. 62; Al-Utbi, 1858, p. 80). Ordu kumandanlarını değiştirmişti (Ayaz, 2013, s. 81). Nitekim vezirlik görevi sürecinde, Ebu'l-Hüseyn Utbî hanedanına ve Ebu'l-Abbas Taş'a karşı beslediği düşmanlık ile tanınmıştı (Barthold, 1990, s. 272; Duman, 2020, s. 44; Merçil, "Sâmânîler", 2019, s. 57; Merçil, 1982, 129; Usta, 2013, s. 228; el-Utbî, 1374, s. 62; Al-Utbi, 1858, p. 80; Zeki, 2020, s. 106). Bu yüzden sipehsâlâr tayinleri üzerinde etkisini hissettirmiş, Hüsâmüddeve Ebu'l-Abbas Taş'ı azlettirip, Ebü'l-Hasan Simcuri'nin 986 yılında üçüncü kez Horasan Sipehsâlârı olarak tayin edilmesini, Ebu'l-Abbas Taş'ın ise sadece Hacib olarak kalmasını sağlamıştı (Duman, 2020, s. 44; Merçil, 2011, s. 144; Merçil, "Simcûrîler", s. 90; Merçil, "Sâmânîler", 2019, s. 57; Merçil, 1982, s. 129; el-Utbî, 1374, s. 62; Al-Utbi, 1858, s. 81-82; Merçil, 2009, s. 210; Zeki, 2020, s. 106). Ayrıca vezirlik görevi süresince ona dair ön plana çıkan en önemli husus, Sebük Tegin'e karşı faaliyetlerde bulunması olmuştu.

Vezir Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr, II. Nuh'un kararlarında etkisini büyük ölçüde hissettirmişti. Buna dair en açık örneği, el-Utbî'nin eserinde, Sâ mânôğullarının Karahanlılar ile münasebetleri sırasında vezirin II. Nuh b. Mansur'un karar almasındaki etkisine dair anlatılan olayda görebilmek mümkündür. Şöyle ki; Mâverâünnehir'in sadece bir kısmını elinde bulduran II. Nuh, Sebük Tegin'in kendisini Karahanlılara karşı mücadelede ordusuna dâhil olması için çağırması üzerine kararsız kalmış ve bu hususla ilgili veziri Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr'e danışmıştı (Barthold, 1990, s. 282; el-Utbî, 1374, s. 109; Al-Utbi, 1858, ss. 183-184). Sebük Tegin'in isteği karşısında II. Nuh, muharebe yerine gidip gitmemek konusunda Vezir Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr ile istişare etmişti. Vezir, Sebük Tegin'in ihtişamının fevkalade, asker ve teçhizat bakımından donanımlı olduğunu, II. Nuh'un askerlerinin ise tam tersi bir durumda bulunduğunu, kendisinin de peş peşe gelen hadiselerden dolayı yıprandığını, II. Nuh'tan Sebük Tegin'in yanına gittiği takdirde, bu durumun saltanatı için uygun olmayacağını ve alay konusu haline gelebileceğini, bu yüzden sadece beyleri, gulâmları, meşhur adamları ve askerleri göndermesini söylemişti. Neticede vezirini dinleyen II. Nuh, bu düşüncüyü mantıklı bularak Sebük Tegin'in yanına gitmekten vazgeçmiş ve sadece bir miktar kuvvet göndermişti (Barthold, 1990, s. 283; Merçil, "Sâmânîler", 2019, s. 60; el-Utbî, 1374, s. 109; Al-Utbi, 1858, p. 183-184; Usta, 2013, s. 265).

Vezer Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr'in, II. Nuh'u etkilemesinin kendi çıkarları açısından çeşitli sebepleri bulunmaktaydı. Bu sebeplerin başında Sebük Tegin'den çok çekinmesi gelmekteydi. Eğer II. Nuh, Sebük Tegin'in teklifini kabul ederse vezir de onunla birlikte gitmek zorunda kalacaktı. Bu yüzden Sebük Tegin'in gayretini, sefer meşakkatlerini boşa çıkarmaya çalışmıştı. Diğer bir sebep ise, vezirin Buhara'da hapiste bulunan Ebû Ali el-Simcûri'yi kurtarma düşüncesiydi (Usta, 2013, s. 265; el-Utbî, 1374, s. 110; Al-Utbi, 1858, p. 184). Nitekim Vezer Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr'in Simcûrîlerle iyi ilişkileri bulunmaktaydı. Muhtemelen Ebû Ali el-Simcûri'nin II. Nuh tarafından affedilmesini ve Sebük Tegin'e karşı bir koz olarak kullanılmasını istemekteydi (Usta, 2013, s. 265-266). Fakat vezirin gözden kaçırdığı çok önemli bir husus vardı. O da, bu dönemde Sâmânîoğullarının eskisi gibi herhangi bir siyasi ve idari gücünün kalmamasıydı (Usta, 2013, s. 266).

II. Nuh'un yanına gelmemesinde ve yaşanan gelişmelerde Vezer Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr'in mühim etkisinin olduğunu öğrenen Sebük Tegin, oğlu Seyfûddeve Mahmud ve kardeşi Buğra-cuk kumandasındaki 20.000 atlıyla birlikte, veziri görevinden uzaklaştırmak amacıyla Buhara'ya göndermişti. Kendisinin vezir adayı Ebû Nasr b. Muhammed b. Ebî Zeyd de gönderilen birliğin yanında bulunmaktaydı (Merçil, "Sâmânîler", 2019, s. 60; Usta, 2013, s. 266; el-Utbî, 1374, s. 110; Al-Utbi, 1858, p. 185). Neticede Gazne birlikleri, Sâmânîoğulları başkentine ulaştığında II. Nuh, Sebük Tegin'e karşı direnecek bir vaziyette değildi. Bu yüzden Sebük Tegin'in isteği doğrultusunda hemen Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr'i vezirlik görevinden alarak, Ebû Nasr b. Muhammed b. Ebî Zeyd'i vezir olarak atamıştı. Böylece Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr'in vezirlik görevi sona ermişti. Bununla da yetinmeyen Sebük Tegin, Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr'in Ebû Ali Simcûri taraftarı olduğunu, daima onu koruduğunu belirterek, bu ikisinin kendisine gönderilmesini istemişti. Bu istek karşısında da yapacak bir şeyi olmayan II. Nuh, ikisini de Sebük Tegin'in yanına Belh'e göndermişti (Merçil, "Sâmânîler", 2019, s. 60; Usta, 2013, s. 267; el-Utbî, 1374, s. 110; Al-Utbi, 1858, s. 185-186). Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr ve Ebû Ali Simcûri'ye karşı son derece öfkeli olan Sebük Tegin, onları Gerdiz Kalesi'ne hapsedmişti. Fakat daha sonra Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr'i bilinmeyen bir sebepten dolayı serbest bırakarak ve Mâverâünnehir'e dönmesine izin vermişti (Usta, 2013, s. 267-268, 275).

Vezer Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr, Gerdiz Kalesi'ndeki esaretten kurtulup Mâverâünnehir'e döndükten sonra, kendisini Sebük Tegin'e teslim etmiş olan II. Nuh'tan intikam alma tutumu içerisine girmiş ve bunun için faaliyetlere başlamıştı. Isfîcâb hükümdar ailesine mensup olan Ebû Mansur el-İsfîcâbî'yi, Sâmânîoğullarına karşı isyana teşvik etmişti. Fakat bu isyan Sâmânîoğullarının müdahalesine ihtiyaç duyulmadan Karahanlılar tarafından bastırılmış, vezirin gayretleri de boşa gitmişti (Usta, 2013, s. 275-276).

Ebû Ali el-Damganî

II. Nuh b. Mansur döneminde vezirlik görevinde bulunmuştu. Bu makama, Vezer Abdullah b. Uzeyr'in azledilmesinden sonra gelmişti (Dalkılıç, 2002, s. 60; Usta, 2013, s. 231). Ebû Ali el-Damganî, işleri büyük bir hızla yürütmeye başlamıştı. İşleri düzeltmek ve mülkün her tarafında açılmış olan yaraları kapatmak için çok çabalamıştı. Sâmânîoğulları

topraklarında yaşayan halkın başka yerlere göç etmesine yol açan karışıklıkları ortadan kaldırmıştı. Fakat kuvveti daha fazla işler yapmaya yetmemişti. Çünkü onun vezirliği zamanında vilâyetlerin çoğu zorbaların elinde bulunmakta olup, varidatlar azalmış, Türkler her tarafı sarmış ve vezirin hükmü azalmıştı (Usta, 2013, s. 232; el-Utbî, 1374, s. 78; Al-Utbi, 1858, p. 111). Neticede Ebû Ali el-Damganî, Buğra Han'ın Sâmanoğulları topraklarını ele geçirmesine engel olamamasından ve askerlerin baskısından dolayı kısa bir süre sonra görevinden alınmıştı. Onun yerine Ebû Nasr b. Zeyd tayin edilmişti. Fakat Vezir Ebû Nasr da kısa süre sonra görevi tekrar Ebû Ali el-Damganî'ye bırakmak zorunda kalmıştı. Her ne kadar ikinci kez vezirlik makamına oturmuş olsa da, Ebû Ali el-Damganî bu görevinden kısa bir süre sonra vefat etmişti (Dalkılıç, 2002, s. 60; Gerdîzî, 1363, s. 367; Usta, 2013, s. 232).

Ebû Nasr b. Muhammed b. Ebî Zeyd

II. Nuh b. Mansur döneminde çok kısa bir süre vezirlik görevinde bulunmuştu. Onun vezirlik görevine gelişinde Sebük Tegin'in II. Nuh'a karşı yaptığı baskı etkili olmuştu. Çünkü II. Nuh döneminde Sâmanoğulları Devleti'nin, Gaznelilerin nüfuzu altına girmesinden ve özellikle Abdullah b. Uzeyr'in azlinden sonra vezir atamaları Sebük Tegin'in isteklerine göre gerçekleştirilmeye başlanmıştı (Usta, 2013, s. 267, 330-331). Sebük Tegin'in isteklerine direnecek durumu kalmayan II. Nuh, Abdullah b. Uzeyr'i vezirlik görevinden alarak, yerine Sebük Tegin'in taraftarlarından olan Ebû Nasr b. Muhammed b. Ebî Zeyd'i tayin etmişti (Barthold, 1990, s. 283; Duman, 2020, s. 53; Usta, 2013, s. 267; el-Utbî, 1374, s. 110; Al-Utbi, 1858, p. 185).

Ebû Nasr b. Muhammed b. Ebî Zeyd, işten anlayan, akıllı ve dirayetli bir kişiydi (el-Utbî, 1374, s. 110; Al-Utbi, 1858, p. 185). Hatipliği ile meşhur bir vezirdi (el-Utbî, 1374, s. 78; Al-Utbi, 1858, s. 111-112; Usta, 2013, s. 232). Vezirliği görevi sırasında uzun bir süre Dîvân-ı Resâil'de çalışmış ve bu divana başkanlık yapmıştı (Dalkılıç, 2002, s. 60; Usta, 2013, s. 267, 531). Diğer yandan mali konulardaki sıkıntıları belirleyerek, özellikle para bulmak için uğraşmış, vergi konusunu düzene sokmaya çalışmış, Mâverâünnehir'de güvenliği sağlamak gayesiyle her türlü sert tedbirlere başvurarak, Utbî'nin deyimiyle kanı kanla yıkamıştı. Bu ise, kendisine karşı genel bir hoşnutsuzluk oluşturmuştu. Onun bu kadar pervasız hareket etmesinin sebebi ise, sırtını Sebük Tegin'e dayamış olmasıydı. Neticede görevinin beşinci ayında gulâmlar tarafından hançerlenerek öldürülmüştü (Barthold, 1990, s. 283; Duman, 2020, s. 53; Usta, 2013, s. 270; el-Utbî, 1374, s. 111; Al-Utbi, 1858, s. 187-188).

Vezir Ebû Nasr b. Muhammed b. Ebî Zeyd'in öldürülmesi olayında Sebük Tegin'in kendisinden şüpheleneceğinden endişe eden II. Nuh oldukça korkmuştu. Bu yüzden Sâmanoğullarının öldürme olayına katılmış olmakla suçlanabileceğinden çekinerek katilleri yakalatmış ve işkenceyle öldürtmüştü (Duman, 2020, s. 53; el-Utbî, 1374, s. 111; Al-Utbi, 1858, p. 188). Daha sonra Sebük Tegin'e haber göndererek yerine birisini vezir olarak atamasını istemişti. Sebük Tegin ise bu sefer seçimi kendisine bırakmış ve II. Nuh, Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Bargaşî'yi vezir olarak atamıştı (Barthold, 1990, s. 283).

Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Bargaşî

II. Nuh b. Mansur ve II. Mansur b. Nuh dönemlerinde vezirlik görevinde bulunmuştu (Gerdîzî, 1363, s. 375; el-Utbî, 1374, s. 115-116; Al-Utbi, 1858, p. 194; Zeki, 2020, s. 65). Vezirlik

görevi sırasında çok dirayet göstermiş ve güzel usuller koymuştu (el-Utbî, 1374, s. 116; Al-Utbi, 1858, s. 194-195). Ona dair en ayrıntılı bilgileri Utbî ve Beyhakî'nin eserlerinde görebilmek mümkündür. Utbî'nin verdiği bilgilere göre, Fâik el-Hassa ile Vezir Bargaşî arasında, memleket ve para işleri konusunda bir anlaşmazlık yaşanmış, Fâik el-Hassa vezire kin beslemeye başlamıştı. Bu kini öyle bir dereceye ulaşmıştı ki, Vezir Bargaşî'ye her durumda kötülük yapmaktan çekinmemişti. Vezir Bargaşî, Fâik el-Hassa'dan korktuğu için II. Mansur'un sarayına sığınmıştı. II. Mansur, Vezir Bargaşî'ye tüm lütufları göstermişti. İşte bu durum karşısında Fâik el-Hassa daha da kinlenerek, veziri kesin olarak ortadan kaldırmak için planlar yapmaya başlamıştı. II. Mansur'dan vezirin kendisine teslim edilmesini istemişti. Fakat II. Mansur, Fâik el-Hassa'nın bu isteğini sert sözlerle reddetmişti. Bu durum karşısında saraydan dargın bir şekilde çıkan Fâik el-Hassa, Buhara'yı terk etmişti. Bunun üzerine Buhara uleması II. Mansur ile Fâik el-Hassa'nın arasını bulmak için II. Mansur'dan Fâik'i affetmesini istemişlerdi. Neticede II. Mansur ile Fâik el-Hassa'nın arası ulema sayesinde düzelmişti. Fakat II. Mansur, bir daha bir fenalık yaşanmaması için Vezir Bargaşî'yi vezirlik görevinden azletmiş, yerine Ebu'l-Kasım Abbas b. Muhammed el-Bermekî'yi vezirlik makamına tayin etmişti (el-Utbî, 1374, s. 128; Al-Utbi, 1858, s. 222-223).

Beyhakî ise Vezir Bargaşî hakkında, "Ebu Muzaffer-i Bergaşî denilen bir hâce vardı, Sâmânîlerin veziriydi. Bu zat, Sâmânî hanedanının sonunun artık yaklaştığını gördüğü vakit oradan kaçmak için bir hile kurdu, Sâmânîlerin bir tabibine beş bin dinar verip kendisinden bu hususta yardım için söz aldı. Bütün varını yoğunu kaçırdıktan sonra Guzgânânda iyi bir yer aldı. Sonra bütün fakihleri ve muteber kimseleri çağırarak onların yanında Guzgânândaki mülkünden başka bir şeyi olmadığına ve kimsenin yanında emaneti bulunmadığına yemin edip bunu yazı ile tesbit ettirdi. Bu kâğıdı emirin yanına gönderdi ve kendisinden, "Eğer izin verilirse ben bu mülkümün bulunduğu yere gideyim. Çünkü buranın havası bana yaramıyor. Orada devletinizin duasıyla meşgul olayım, bahanesiyle izin istedi. Emir buna razı oldu ve Guzgânânda da mülkün kendisine verilmesine muvaffakat göstermekle beraber aynı zamanda Guzgânân emirine de kendisine iyi muamele etmesi için yazdı. Vezirin kendisine ait birkaç devesi vardı. Günün birinde bunlarla söz birliği yaptığı adamları beraberine alıp çıkıp gitti ve orada yerleşti. Sâmânîlerin hanedanı yıkılıncaya kadar orada kaldı, sonra oradaki mülkünü satıp gönlü memnun, vücudu sapasağlam olduğu halde Nîşâbûr'a geldi. Orada kaldı (Beyhakî, s. 326-327)." şeklinde bilgiler vermektedir.

Ebu'l-Kasım Abbas b. Muhammed el-Bermekî

II. Mansur b. Nuh döneminde, Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Bargaşî'nin ardından vezirlik görevinde bulunmuştu. Dâhi bir insan, ahlak ve fazilet yönleriyle temeyyüz etmiş bir kişi olarak bilinmekteydi. Fakat vezirlik görevi sırasında, lütf ve ihsan namına kimseye bir para vermediği, cimri davrandığı gibi II. Mansur'un sarayında bulunan kölelerin ve ordunun büyüklerinin aylıklarını, tahsisatlarını, elbise bedelini de kısmaya başlamıştı. Bu ise, askerler içerisinde bazı kişilerin ona kin gütmesine ve bu kişiler tarafından kafası ve bütün azaları kırılmak suretiyle öldürülmesine sebep olmuştu. Öldürüldükten sonra yerine Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed el-Ceyhanî atanmıştı (Duman, 2020, s. 54; el-Utbî, 1374, s. 128; Al-Utbi, 1858, p. 223; Usta, 2013, s. 280).

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed el-Ceyhanî

II. Mansur b. Nuh döneminde vezirlik görevinde bulunmuştu. Sâmanoğullarının son vezirleri arasında yer almaktaydı. Olayların gelişimi üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı için, hakkında bilgi bulunmamaktadır (Barthold, Türkistan, s. 284-285; Bayat, “Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâ mânî”, s. 114).

Ebu'l-Hasan el-Hamûlî

II. Mansur b. Nuh döneminde vezirlik görevinde bulunmuştu. Vezirlik görevine gelmeden önce, Seyfûddeve Mahmud tarafından elçi olarak Buhara'ya, II. Mansur'a gönderilmişti (Barthold, 1990, s. 285; Dalkılıç, 2002, s. 61; el-Utbî, 1374, s. 129; Al-Utbi, 1858, s. 225-226). II. Mansur'un sarayına geldiğinde kendisine vezirlik görevi teklif edilmiş, Ebu'l-Hasan el-Hamûlî de bu teklifi kabul etmişti. İşte bundan sonra Utbî'nin belirttiği üzere vezir olduğu için sevincinden kendisini kaybetmiş, Buhara'ya neden gönderildiğini unutmuş, sadece vezirliğini düşünür olmuştu (el-Utbî, 1374, s. 129; Al-Utbi, 1858, p. 226). II. Mansur'un, onu vezir olması için kandırması Seyfûddeve Mahmud'u oldukça öfkeliyordu (Usta, 2013, s. 281-282). Fakat onun vezirlik süresi, devletin yıkılma eşiğinde olduğu zaman diliminde kısa sürmüştü.

Sâmanoğulları dönemine yukarıda hakkında bilgilerin verildiği vezirlerin dışında, Ahmed b. İsmail döneminde Ebû Bekr b. Hamid, II. Nasr b. Ahmed döneminde Ebu'l-Fazl b. Yakub el-Nisaburi, I. Nuh b. Nasr döneminde Ebû Mansur Muhammed b. Uzeyr, II. Abdülmelik b. Nuh döneminde ise Sedid b. Leys adlarında vezirler de bulunmaktaydı (Usta, 2013, s. 602-603). Ayrıca filozof, ahlâkçı, tabip ve coğrafyacı olan Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'ye de Buhara'da bulunduğu sırada II. Nasr b. Ahmed tarafından vezirlik görevi teklif edilmişti. İlk başta bu teklifi kabu eden el-Belhî, daha sonra bu fikirden vazgeçerek Şâmistiyân'a dönmüştü (Kutluer, 1992, s. 412).

Sonuç

İlk defa İslâm devlet teşkilâtı bünyesinde Abbâsîler zamanında ortaya çıkmış, güçlenmiş ve kurumsallaşmış olan vezirlik, devletin genel işlerini Halife'nin ve hükümdarın vekili olarak idare eden en büyük kurumdu. Bu kurum, Türk-İslâm devletlerinin idari sistemlerindeki gibi Sâmanoğulları Devleti'nin idari yapısında da hükümetin başında yer almış ve bürokratik sisteminin çoğunluğunu oluşturmuştu. Sâmanoğulları döneminde bürokratik işler genel olarak vezirlere bağlı şekilde işlemişti. Oldukça önemli bir makamda bulunan, idari bürokrasinin başı ve devleti yöneten en önemli güçlü unsur olan, kendisinin altında ise birçok memuriyet ve dairenin yer aldığı vezirler, görev ve yetki açısından devlet teşkilatında hükümdardan sonra gelmişlerdi. Bu vezirler, genellikle tanınmış âlimler ve edipler arasından seçilmişler, daha çok ilmî yönleriyle ön plana çıkmışlardı. Vezâret el-tevfiz ve vezâret el-tenfiz gruplarına bağlı şekilde siyasi, idari, askeri, iktisadi ve hukuki alanlarda geniş görev ve yetkilere sahipler olmuşlardı. Bu anlamda en büyük yetkiye sahip yöneticilerin başında gelen Sâmanoğulları vezirleri, devletin tüm işlerinde oldukça etkin konumda yer almışlardı. Fakat bu şekilde geniş görev ve yetkilere sahip olmak, vezirlerin çoğu zaman sonunu hazırlamış ve devleti yıkılışa sürükleyen olayların başlangıcını oluşturmuştu. Çünkü vezirler kişisel çıkarları veya kinleri yüzünden kumandanlar

arasındaki nüfuz mücadelelerine katılmışlardı. Bu durum ise, Sâmânîoğulları Devleti'nin iç bünyesindeki dağılmayı fazlaca tetiklemişti.

Aksi belirtilmediği sürece, Sâmânîoğulları tarihinde Ebu'l-Fazl el-Bel'amî, Ebû Bekr b. Hamid, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî, Ebu'l-Fazl b. Yakub el-Nisaburi, Ebu'l-Fazl Muhammed el-Sülemî, Ebû Mansur Muhammed b. Uzeyr, Ebû Cafer el-Utbî, Ebû Mansur Yusuf b. İshak, Ebû Ali el-Bel'amî, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Ceyhanî, Ebu'l-Hüseyin el-Utbî, Ebu'l-Hasan el-Müzenî, Ebû Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed el-Farisî, Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr, Ebû Ali el-Damganî, Ebû Nasr b. Muhammed b. Ebî Zeyd, Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Bargaşî, Ebu'l-Kasım Abbas b. Muhammed el-Bermekî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed el-Ceyhanî, Ebu'l-Hasan el-Hamûlî, Sedid b. Leys, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî isimlerinde toplamda 22 tane vezir bulunmaktaydı. Bu vezirler içerisinde İranlı ailelerin en meşhurlarından olan, Fars dili ve kültürünün yayılmasında katkıda bulunan Bel'amîler, Sâmânîoğullarının idari sisteminde çok fazla güç ve nüfuz sahibi olan Ceyhânîler ve Sâmânîoğulları tarihinde ilk kez ordu kumandanlığı görevini elde etmiş olan Utbîler, genellikle aynı aileden olan kişilerden oluşan ve vezirzâde ölçütünü yansıtan meşhur vezir aileleriydi.

Sâmânîoğulları Devleti'nin ilk veziri, Bel'amî-yi Büzürg ismiyle de anılan, İsmail b. Ahmed ve II. Nasr b. Ahmed döneminde vezirlik yapmış âlim ve bilgin bir adam olan Ebu'l-Fazl el-Bel'amî idi. Bu vezir, son derece iyi bir eğitim almış, belagat ve edebiyat konusunda büyük bir bilgi birikimine sahip olmuştu. Sâmânîoğulları döneminde daima Fars dilini üstün tutmuş, edebiyat ve kültürün gelişmesi sağlamış, saraydaki ulema ve bilim adamlarını maddi-manevi şekilde desteklemişti. İlmî kişiliğinin yanında, imar ve bayındırlık faaliyetlerinde de bulunmuştu. Ayrıca II. Nasr'a danışmanlık yapmış, devletlerarası ilişkilerde rol oynamış, komutanların yanında yer almış, Buhara'da çıkan fitnelerin bastırılmasına yardımcı olmuştu. II. Nasr b. Ahmed döneminde vezirlik görevine getirilmiş olan bir diğer vezir Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî idi. Sâmânîoğulları zamanının en tanınmış vezirleri arasında bulunan bu vezir, yetenekli ve tedbirli bir idareci, meşhur bir coğrafyacı, âlim ve fazıl bir kişiliğe sahipti. Âlimlere, ediplere ve şairlere daima ilgi göstermiş, ilimlerle yakından ilgilenmiş, devlet teşkilatında yenilikler yaparak Sâmânîoğullarının idari sistemini özgün ve düzenli bir hale getirmiş, Sâmânîoğulları Devleti için en uygun divan sistemini oluşturmuştu. Tüm bunların yanında, günümüze ulaşmamasına rağmen, sonraki coğrafyacılar tarafından sıklıkla kullanılmış olan el-Mesâlik ve'l-Memâlik adlı yedi ciltlik bir coğrafya eseri kaleme almıştı.

Dönemin ileri gelen Hanefî fakihleri arasında yer almış, "el Hakim el-Celil " (Yüce Hâkim) veya "el-Hâkim eş-şehîd" lakabıyla tanınmış olan Ebu'l-Fazl Muhammed el-Sülemî, bir diğer Sâmânîoğulları vezirlerindendi. I. Nuh b. Nasr döneminde vezirlik görevinde bulunmuş olan bu vezir, dindarlığı ile meşhur olmuştu. Bu yüzden devlet işlerine fazla zaman ayıramamış, vezirlik görevinde ilmi kariyeri kadar başarı sağlayamamış, maaşlarının ödenmediği gerekçesiyle ayaklanan askerler tarafından öldürülmüştü. I. Abdülmelik b. Nuh döneminde vezirlik görevinde bulunmuş, edip ve fazilet sahibi bir kişi olan Ebû Cafer el-Utbî ise, kısa süren vezirlik vazifesi sırasında Sâmânîoğulları ile Büveyhîler arasındaki

çekişmenin sona ermesinde etkili olmuştu. Aynı şekilde vezirlik görevinin kısa sürmesinden dolayı, hakkında pek bilgi bulunmayan, Ebû Mansur Yusuf b. İshak da I. Abdülmelik b. Nuh ve I. Mansur b. Nuh dönemlerinde vezirlik yapmıştı. Bir diğer Sâ mânâoğulları veziri, Farsça tarih yazıcılığının ilk örneği olarak kabul edilen Tercüme-i Tarih-i Taberi ve Tercüme-i Tefsir-i Taberi adında iki önemli eserin sahibi olan Bel'amî-yi Kûçek lakaplı Ebû Ali el-Bel'âmî idi. Bu vezir, I. Abdülmelik b. Nuh, I. Mansur b. Nuh, II. Nuh b. Mansur dönemlerinde, Alp Tegin'in gücünün zirve noktası yaşadığı bir zaman diliminde toplamda iki kez vezir olmuştu. Vezirlik görevi süresince daima Alp Tegin'in isteklerine göre hareket etmişti. Fakat bunun yanında önemli ilmi ve edebi işler ortaya koymuştu. Bundan sonraki bir diğer Sâ mânâoğulları veziri, I. Mansur b. Nuh ve II. Nuh b. Mansur dönemlerinde toplamda iki yıl süren kısa bir vezirlik görevinde bulunmuş olan Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Ceyhanî idi.

Sâ mânâoğullarının karışıklıklarla dolu ve zor bir dönemi olan II. Nuh b. Mansur dönemi, diğer dönemlere kıyasla vezir değişikliklerin çok sık yapıldığı buhran dolu bir dönemdi. Bu dönemde Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Ceyhanî, Ebu'l-Hüseyn el-Utbî, Ebu'l-Hasan el-Müzenî, Ebû Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed el-Farişî, Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr, Ebû Ali el-Damganî, Ebû Nasr b. Muhammed b. Ebî Zeyd, Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Bargaşî isimlerindeki vezirler göreve getirilmişti. Ebu'l-Hüseyn el-Utbî, Rey sahibi ve dirayetli bir vezirdi. Vezirliği süresince adaleti yaymaya gayret etmiş, ordu karşısında bürokrasiye nüfuz kazandırmış, divanın nüfuzunu sağlamaya çalışmış, kumandanları itaat altına almak için çabalamış, ordu kumandanlığı görevine sahip olmuştu. Kumandanlar arasındaki nüfuz mücadelelerine dâhil olmuş ve Ebû'l-Hasan Simcurî ve Fâik el-Hassa'nın düşmanlığını kazanarak, Fâik el-Hassa tarafından tahrik edilen bazı gulâmlar tarafından öldürülmüştü. Ebu'l-Hasan el-Müzenî, edip ve meşhur bir vezirdi. Dîvân-ı Müstevfî'ye başkanlık yapmış, sipehsâlârlık mücadelesi sırasında etkin rol oynamış, Sistan meseleleri ile ilgilenmişti. Ebû Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed el-Farişî, vezirlik görevinin kısa sürmesinden dolayı hakkında fazla bilgi bulunmayan bir vezirdi. Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr, toplamda iki kez vezirlik makamına getirilmiş ve II. Nuh'un kararlarında etkisini büyük ölçüde hissettirmişti. Bu vezir, eski vezirlerin tutmuş oldukları yolların değiştirilmesini belirtmiş, devlet görevlerinin tayinlerinde etkisini hissettirmiş ve ordu kumandanlarını değiştirmişti. Ebû Ali el-Damganî, Sâ mânâoğulları topraklarında ikamet eden halkın başka yerlere göç etmesine neden olan karışıklıkları ortadan kaldırmıştı. Fakat onun zamanında Türkler her tarafı sarmış ve vezirin hükmü azalmıştı. Hatipliği ile meşhur Ebû Nasr b. Muhammed b. Ebî Zeyd, Sebük Tegin'in emri sonucunda vezirlik görevine getirilmişti. Kısa süren vezirlik görevi sırasında mali konulardaki sıkıntıları belirlemiş, vergi konusunu düzene koymaya çalışmış, Mâverâünnehir'de güvenliği sağlamak amacıyla sert tedbirlere başvurmuştu. Bu sert tedbirleri yüzünden gulâmlar tarafından öldürülmüştü.

Sâ mânâoğullarının son dönem vezirlerinden Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Bargaşî, II. Nuh b. Mansur ve II. Mansur b. Nuh dönemlerinde vezirlik yapmıştı. Vezirlik görevi esnasında güzel usuller koymaya çalışmıştı. II. Mansur b. Nuh döneminin veziri

Ebu'l-Kasım Abbas b. Muhammed el-Bermekî ise, dâhi bir insan, ahlak ve fazilet yönleriyle temeyyüz etmiş bir kişiydi. Ancak vezirlik görevi sürecinde cimri davrandığından dolayı askerler tarafından öldürülmüştü. Öldürüldükten sonra yerine Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed el-Ceyhanî tayin edilmişti. Olayların gelişimi üzerinde herhangi bir etkisi olmadığından dolayı, bu vezir hakkında bilgi bulunmamaktadır. II. Mansur b. Nuh döneminin son veziri ise, Ebu'l-Hasan el-Hamûlî idi. Onun vezirlik süresi de, devletin yıkılma eşiğinde olduğu zaman dilimine denk geldiği için kısa sürmüştü. Sâmanoğulları döneminde görev almış bu vezirlerin dışında, sadece isimlerinin bilindiği ve hakkında bilgilerin olmadığı Ebû Bekr b. Hamid, Ebu'l-Fazl b. Yakub el-Nisaburi Ebû Mansur Muhammed b. Uzeyr ve Sedid b. Leys isimlerinde vezirler de bulunmaktaydı. Ayrıca filozof, ahlâkçı, tabip ve coğrafyacı olan Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'nin de, vezirlik görevini teklif edip daha sonra vazgeçtiği bilinmektedir.

Extended Summary

The vizierate, which was institutionalized in the Islamic state organization during the Abbasid period, was an important institution that managed the general affairs of the state as the deputy of the Caliph and the ruler. This institution, which is Sassanid in origin, was adapted to the Abbasids through the Bermakis. During the Abbasid period, it began to make itself felt more effectively in the Islamic state organization and became one of the clearest examples of Sassanid influence in this period. Viziers, as in the administrative structures of Abbasids and Turkish-Islamic states, were also in the position of prime minister at the head of the government within the organization of the State of Samanid. The Samanid viziers, who were generally chosen from among well-known scholars and writers, came to the forefront with their scientific aspects. The main characteristics of the viziers of this period were that they were in a very active position in all affairs of the state and that they formed the peak of the powerful elements that ruled the state in the background. Another important feature was that people who were from the same family and who reflected the criteria of vizierate stated in Nizamülmülk's work named *Siyâsetnâme* were appointed to the duty of vizier. Bel'amis, who contributed to the spread of Persian language and culture; Ceyhânîs who had great power and influence in the administrative system of the Samanids; and Utbis, who were the first in the history of the Samanids, were among these famous families. In this period, powerful viziers were able to remove other officials within the bureaucratic structure from their duties and seize the administration of the army.

In terms of their duties and powers, the Samanid viziers were at the head of the rulers who had great powers in the political, administrative, military, economic and legal fields as a result of the vizier Ebû Abdullah el-Ceyhânî's positioning the *Dîvân-ı Vezâret* above all other divans. In this period, the viziers, who became the heads of the divan and the administrative bureaucracy, took place in the state organization after the monarch in terms of duties and powers and formed the majority of the bureaucratic structure. They had all kinds of powers on behalf of the ruler in administrative matters. In addition to their own divan, they also took care of other divan works. In this period, the duties and authorities of the viziers, with some exceptions, were generally carried out under the "vezâret el-tevfîz"

and “vezâret el-tenfiz” groups. The fact that the duties and powers of the viziers were quite extensive, brought their end most of the time and formed the beginning of the events that led to the collapse of the state. Since the viziers participated in the power struggles between the commanders due to their personal interests or grudges. The commanders were in a fierce struggle with each other because of their viziers. This situation greatly triggered the disintegration of the Samanid State.

Unless stated otherwise, there were 22 viziers in total in the history of the Samanids. The names of these viziers are as follows; Ebu'l-Fazl el-Bel'amî, Ebû Bekr b. Hamid, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî, Ebu'l-Fazl b. Yakub el-Nisaburi, Ebu'l-Fazl Muhammed el-Sülemî, Ebû Mansur Muhammed b. Uzeyr, Ebû Cafer el-Utbî, Ebû Mansur Yusuf b. İshak, Ebû Ali el-Bel'amî, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Ceyhanî, Ebu'l-Hüseyn el-Utbî, Ebu'l-Hasan el-Müzenî, Ebû Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed el-Farisî, Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr, Ebû Ali el-Damganî, Ebû Nasr b. Muhammed b. Ebî Zeyd, Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Bargaşî, Ebu'l-Kasım Abbas b. Muhammed el-Bermekî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed el-Ceyhanî, Ebu'l-Hasan el-Hamûlî, Sedid b. Leys, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî. Among them, names such as Ebu'l-Fazl el-Bel'amî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî, Ebu'l-Fazl Muhammed el-Sülemî, Ebû Ali el-Bel'amî, Ebu'l-Hüseyn el-Utbî, came to the fore more than other names in the duty of vizier. Ebu'l-Fazl el-Bel'amî, was the first vizier of the Samanid State. He was regarded as the founder of the bureaucratic system. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî, had established the divan system. He was a famous geographer. Ebu'l-Fazl Muhammed el-Sülemî, was among the leading Hanafi jurists of the time and became famous for his piety. Ebû Ali el-Bel'amî, produced the work which is accepted as the first example of Persian historiography. Ebu'l-Hüseyn el-Utbî, had the duty of army commander and gained influence to the bureaucracy against the army.

With this article, in the light of main sources and research works, it is aimed to examine the viziers, who had an extremely important place in the state organization of the Samanids, and thus to contribute to the researches on the Samanids, which are not at a sufficient level in Turkey compared to foreign countries. In the study, firstly, the brief history of the vizier as an introduction, and then the characteristics, duties and powers of the Samanids viziers are given. In the next section, the main subject of the article, the viziers of the Samanids, is discussed.

Kaynakça | References

- Altungök, A. (2015). İslâm Öncesi İnan'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi- (M.S. 226-652). İstanbul: Hikmetevi Yay.
- Anonim. (2018). Târîh-i Sîstân. (Öntürk, V. Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Anonim. (Tahrân Ş. 1314 [1935]). Târîh-i Sîstân, te'lîf der hudûd-i 445-725, be-tashih Melikü'ş-Şu'arâ-i Bahâr; be-himmet Muhammed Ramazânî, Müessese-i Hâver.
- Ayaz, F. Y. (2013). Vezir. DîA, (C. 43, s. 79-82). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ayca, İ. & Sarıçam, İ. (2008). Emeviler. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Aykaç, M. (1997). Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847). Ankara: TTK Yay.
- Barthold, W. (1979). Bal'amî. İA, (C. 2, s. 465-466). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Barthold, V.V. (1990). Moğol İstilasına Kadar Türkistan. (Yıldız, H. D. Haz.). Ankara: TTK Yay.
- Bayat, A. Evzâ-i İdarî Sâmânîyan, Berrasiha-ye Tarihi, S. 5, 139-158.
- Bayat, A. Vüzera-i Nam-i Silsile-i Sâmânî. Berrasiha-ye Tarihi, S. 3, 97-116.
- Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i. (2019). Târîh-i Beyhakî. (Lügal, N. Tercüme). Ankara: TTK Yay.
- Bozkurt, N. (2018). "Abbâsiler (750-1258)". Eyüp Baş (Ed.), İslâm Tarihi El Kitabı (s. 459-524). Ankara.
- Brockelmann, C. (1964). İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi. (C. I, 1-3. Kısımlar). (Çağatay, N. Çev.). Ankara; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.
- Chegini, N. N. & A. V. Nikitin. (1996). Sasanian Iran-Economy. Society, Arts And Crafts. B. A. Litvinsky, Co-editors: Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi (Ed.), History of Civilizations of Central Asia (s. 39-80). Fransa: Unesco Publishing.
- Dalkılıç, M. (2002). Sâmânîler Devleti (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Demiroğlu, A. (1992). Bel'amî, Ebû'l-Fazl. DîA. (C. 5, s. 390-391). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Duman, A. (2020). Sâmânîlerin Yıkılış Dönemi Vezirleri. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 47, 35-60.
- Ebû'l-Hasan El-Mâverdî. (1976). El-Ahkâmü's-Sultâniyye, (Şafak, A. Çev.). İstanbul: Bedir yayınevi.
- Forouzani, S. A. G. (2021), Sâmânîoğulları Devleti'nin Yükselişi ve Düşüşü Hakkında Düşünceler. (Ellik, Y. Çev.). USAD, S. 14, 61-80.
- Fry, R. N. (1996). Bukhara The Medieval Achievement. California: University of Oklahoma Press.
- Frye, R. N. (trhsz). Orta Çağın Başarısı Buhârâ. (Kurt, H. Çev.), Ankara: Bilig Yay.
- Frye, R. N. (1954). The History of Bukhara. Cambridge: The Mediaeval Academy Of America Publication.
- Frye, R. N. (1975). The Sâmânids. The Cambridge History of Iran (C. 4), 136-161.
- Genç, R. (2002). Karahanlı Devlet Teşkilatı. Ankara: TTK Yay.
- Gerdîzî, Ebû Sa'îd Abdu'l-hayy b. Dahhâk b. Mahmûd. (1363). Zeynû'l-ahbâr (Târîh-i

- Gerdîzî). (Tashîh ve Mukâbele: Abdu'l-hayy Habîbî). Tahran.
- İbn Fadlan. (2010). Seyahatname, (Şeşen, R. Çev.). İstanbul: Yeditepe Yay.
- İbn İsfendiyar. (1386 (2007)).Târih-i Taberistan (C. 1). (Tashih: Abbas İkbâl). Taberistan.
- İbn İsfandiyar, Muhammad b. Al-Hasan. (1905). An Abriged Translation of the History of Tabaristan. (Edward G. Browne, M. A., M. B. ing. trc.). "E. J. Gibb Memorial" Series Vol II. London.
- İbn-i Haldûn. (2004). Mukaddime (C. 1). (Kendir, H. Çev.) Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- İbnü'l-Esîr. (1991). El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi (C. 8). (Özaydın, A. Çev.). İstanbul: Bahar Yay.
- İbnü'l-Esîr (1991). El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi (C. 9). (Özaydın, A. Çev.). İstanbul: Bahar Yay.
- Kamoliddin, S. S. & İlhamov, Z.A. (2018). Саманиды: Из истории государственности Узбекистана в IX - X вв, Учебно-методическое пособие для студентов исторических факультетов вузов. Taşkent.
- KAZICI, Z. (2020). İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî. (2018). Tarih-i Güzide. (Öztürk, M. Çev.). Ankara: TTK Yay.
- Kazvînî, Hamdullah Müstevfî. (1339). Târîh-i Güzîde. İran: Çâphâne-i Firdevsî.
- Hamdu'llâh Mustawfî-i Qazvînî. (1913). The Ta'rîkh-ı-Guzida. (Browne, E. G. – Gibb. E. J. W. İng terc.). Memorial Series: XIV/ 2. Luzac & Co., London.
- Kılınç, A. (2002). Sâ mâniler Döneminde Buhârâ Şehri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Köprülü, M. F. (1986). Bizans Müesseselerininin Osmanlı Müesseselerine Tesiri. İstanbul: Ötüken Yay.
- Köprülü, M. F.(1932). Saman Oğulları: 874-1005. Ankara: Türk Tarih Kurumu Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- Kutluer, İ. (1992). Belhî, Ebû Zeyd. DİA (C. 5, s. 412-414). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kurtuluş, R. (1993). Ceyhânî. DİA (C. 7, s. 467-468). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Merçil, E. (2019). Gazneliler Devleti. Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilât, Kültür) -Makaleler-, 93-121.
- Merçil, E. (1995). Muhtacogulları. Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, 67-92.
- Merçil, E. (1994). Sâ mânî Devleti'nde Türklerin Rolü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 35, 253-266.
- Merçil, E. (2019). Sâ mânîler. Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilât, Kültür) -Makaleler-, 44-63.
- Merçil, E. (2015). Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Merçil, E. (2009). Sîmcûrfler. DİA, (C. 37, s. 210-211).İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay
- Merçil, E. (1979). Sîmcûrfler I Sîmcûr ed-Devâti. İÜ Tarih Dergisi, S. 32, 71-88.
- Merçil, E. (1982). Sîmcûrfler III. Tarih Dergisi, XXXIII, 115-132.

- Merçil, E. (2011). Sipehsâlâr: I. Sâmânîler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/1, 139-150.
- Minhâj-ud-dîn, Abû-'Umar-ı-'Usmân. (1881). *The Tabakât-ı Nâsırî* (Raverty, M. H. G. Trans.). C. I. London: Printed by Gilbert & Rivington.
- el-Cüzcanî, Minhâceddin Osman b. Muhammed. (hş. 1342). *Tabakât-ı Nâsırî* (C. I). (Abdülhay Habîbî-i Kandeherî tsh).
- Mirkhând. (1845). *Histoire des Samanides* (M. Defremery Trans.). IX, A l'Imprimerie Royale. Paris.
- Mîrhând, Muhammed b. Havendşah b. Mahmud. (2019). *Tarih-i Ravzatü's-Safâ Fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Muluk ve'l-Hülefâ* (C. I). (Öztürk, M. Çev.). Ankara: TTK YayZ
- Mîrhând, Muhammed Hândşâh b. Mahmûd. (1385). *Târîh-i Ravzatu's-Safâ* (C. IV). (Kiyânfer, C. Tashîh ve taḥṣîye:). Tahran.
- en-Narşahî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer. (2013). *Târîh-i Buhârâ* (Göksu, E. Farsçadan Tercüme ve Notlar). Ankara: TTK Yay.
- Nizâmü'l-mülk. (2016). *Siyâset-nâme* (Köymen, M. A. Haz.). Ankara: TTK Yay.
- Nizâmü'l-mülk. (1310). *Siyâset-nâme yâ Siyerü'l-mülûk* (Halhâlî, A. Yay. Haz.). Tahrân: Müessesesi-i Hûrşîd.
- Nizâm al-mulk. (1960). *The Book of Government or Rules for Kings* (Darke, H. Trans.). London: Yale University Press.
- Öngül, A. (2018). *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Çamlıca Yay.
- Rahpimasrostani, R. (1392). *Faik-i Hâsse Serdâr Sâmânî ve Munâsebât vey ba Al-i Simcûr. Roşd-i Âmûziş Tarihi*, S. 4, 26-31.
- Ruhani, S. K. *Veżâret ve Vuzerâ Sâmâniyan* (2). S. 1, 54-59.
- Ruhani, S. K. *Veżâret ve Vuzerâ Sâmâniyan* (2). S. 2-3, 141-144.
- Ruhani, S. K. *Veżâret ve Vuzerâ Sâmâniyan* (3). S. 5, 407-411.
- Ruhani, S. K. *Veżâret ve Vuzerâ Sâmâniyan* (4). S. 6, 491-493.
- Şahin, S. (2020). *Mâverâünnehir'in Sosyal ve İdarî Yapısı* (VIII.-XII. Yüzyıllar). İstanbul: Selenge Yay.
- Treadwell, L. *The Account of The Samanid Dynasty in İbn Zâfir Al-Azdi's Akhbar Al-Duwal Al-Munquati'a*. *Journal of Persian Studies*, 1-37.
- Treadwell, W. L. (1991). *The Political History of The Sâmânid State*, (Thesis submitted to the Institute of Oriental Studies for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of Oxford, PhD diss.). University of Oxford, Oxford.
- Turan, R. (2016). *Selçuklular Döneminde Devlet ve Teşkilat*. Refik Turan (Ed.), *Selçuklu Tarihi El Kitabı* (s. 441-478). Ankara.
- Turan, R. (1995). *Türkiye Selçuklularında Hükûmet Mekanizması* (Veżîr ve Divân). İstanbul: MEB. Yay.
- Usta, A. (2009). *Sâmânîler*. DİA, (C. 36, s. 64-68.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Usta, A. (2020). *Türkler ve İslamiyet İlk Müslüman Türk Devleti: Sâmânîler*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Usta, A. (2013). *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- el-Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr. (1374). *Tarih-i Yemini* (Curfâdakânî, Ebû eş-

- Şeref Nasih b. Z. frs. trc. (Tercüme-yi Tarih-i Yeminî)). nşr. Ca'fer Şi'ar. Tahran: Çaphane-i Mehmed Ali.
- al-Utbi. (1858).The Kitâb-ı Yamînî, Historical Memoirs of the Amîr Sabaktagîn, and the Sultân Mahmûd Of Ghazna (Reynolds, J. Trans.). Translated From The Persian Version of the Contemporary Arabic Chronicle of al-Utbi. London.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014).Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal. Ankara: TTK Yay.
- Ülkü, H. (1976). İslâm Tarihi. İstanbul: Çile Yay.
- Yazıcı, T. (1992). Bel'amî, Ebû Ali. DİA,(C. 5, s. 390). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yıldız, H. D. (1992). Samaniler. DGBİT (C. 7). İstanbul. 49-75.
- Yürekli, T. (2002). Samaniler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Zeki, İ. (2020). Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi (821-1005) Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Simcûrîler. Konya: Çizgi Kitabevi Yay.
- Zerrinkûb, A.-R. (2019). Sâsânîlerin Siyasî Tarihi (Toğay, A. H. Farsçadan Çev.). İstanbul: Önsöz Yay.
- Zettersteen, K.V. (1964), Nûh. İA, (C. 9, s. 346-348). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Zeydân, C. (2012). İslâm Uygurlukları Tarihi (C. 1). (Gök, N. Çev.). İstanbul: İletişim Yay.